



ÚJ NÉZŐPONT

X. ÉVFOLYAM

1. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

TARTALOM

TANULMÁNYOK

ORBÁN MELINDA: EGÉSZSÉGHÁZAK MEGSZERVEZÉSE KÁRPÁTALJÁN A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN

MÚHELYMUNKÁK

NYUL IMRE: AZ EGYKORI TÓCÓSKERTI „BAGOLYVÁR” TÖRTÉNETE

ISMERTETŐ

BIRÓ BENCEA: BOLGÁR DÁNIEL – KOLOH GÁBOR – KULCSÁR BEÁTA (SZERK.): HITEL ÉS HIT – TANULMÁNYOK HALMOS KÁROLY TISZTELETÉRE

KALLÓ OLGA BORBÁLA: ANDRÁS EDIT – MÉLYI JÓZSEF – PETÓ ANDREA (SZERK.): ELHALLGATVA. A HÁBORÚS ERŐSZAKTÉTEL TÖRTÉNETE ÉS MEGJELENÍTÉSE



KOVÁCS GYULA: BOTOS MÁTÉ (SZERK.): A POLITIKA REPREZENTÁCIÓJA A KORTÁRS KÖNNYŰZENÉBEN.

ÓNADI SÁNDOR: ABLONCZY BALÁZS: ISMERETLEN TRIANON – AZ ÖSSZEOMLÁS ÉS A BÉKESZERZŐDÉS TÖRTÉNETEI, 1918–1921.



ÚJ NÉZŐPONT

X. ÉVFOLYAM

1. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni
Honismereti Egyesület online folyóirata

X. évfolyam 1. szám

Debrecen, 2023.

Szerzőink

Bíró Bence, doktorandusz (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)
Kalló Olga Borbála, doktorandusz (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)
Kovács Gyula, doktorandusz (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)
Nyul Imre, helytörténész (Debrecen)
Ónadi Sándor, doktorandusz (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)
Orbán Melinda, doktorandusz (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)

Főszerkesztő
Brigovác László PhD

Szerkesztőség
Dr. Papp Klára DSc, Szendiné dr. Orvos Erzsébet PhD,
Dr. Szendrei Ákos PhD, Török Péter PhD, Dr. Vajda Mária PhD

Szerkesztőbizottság
Dr. Gulyás László Szabolcs PhD, Kolozsvári István, Kujbusné dr. Mecsei Éva PhD,
Dr. Seres István PhD, Dr. Szabadi István PhD, Szekeres Gyula, Szikla Gergő,
Dr. Szilágyi Ferenc PhD, Dr. Szilágyi Zsolt PhD, Tóth Áron

Technikai szerkesztő
Katona Péter

Lektorálás
Dr. Szilágyi Zsolt PhD, egyetemi adjunktus (DE BTK Történelmi Intézet)

Kiadói és szerkesztői elérhetőségek

Kiadói székhely, szerkesztőségi postacím: 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.
Szerkesztőségi e-mail cím: ujnezopont@gmail.com

ISSN 2064-7042

Tartalom

Tanulmányok

ORBÁN MELINDA: Egészségházak megszervezése Kárpátalján a második világháború éveiben	5
--	---

Műhelymunkák

NYUL IMRE: Az egykori tócskerti „bagolyvár” története	18
---	----

Recenziók

BIRÓ BENCE: Bolgár Dániel – Koloh Gábor – Kulcsár Beáta (szerk.): Hitel és hit – Tanulmányok Halmos Károly tiszteletére.	24
---	----

KALLÓ OLGA BORBÁLA: András Edit – Mélyi József – Pető Andrea (szerk.): Elhallgatva. A háborús erőszaktétel története és megjelenítése.....	32
--	----

KOVÁCS GYULA: Botos Máté (szerk.): A politika reprezentációja a kortárs könnyűzenében.....	38
--	----

ÓNADI SÁNDOR: Ablonczy Balázs: Ismeretlen Trianon – Az összeomlás és a békeszerződés történetei, 1918–1921.	45
--	----

Contents

Studies

MELINDA ORBÁN: Organization of Health Centres in Transcarpathia during the Second World War.....	5
--	---

Workshops

IMRE NYUL: The History of the Former “Owl Castle” in Tócsóskert.....	18
--	----

Recensions

BENCE BIRÓ: Dániel Bolgár – Gábor Koloh – Beáta Kulcsár (Eds.): Credit and Faith – Studies in Honour of Károly Halmos.....	24
OLGA BORBÁLA KALLÓ: Edit András – József Mélyi – Andrea Pető (Eds.): Concealed. The History and Representation of Wartime Violence.	32
GYULA KOVÁCS: Máté Botos (Ed.): The Representation of Politics in Contemporary Popular Music.....	38
SÁNDOR ÓNADI: Balázs Ablonczy: Unknown Trianon – Stories of the Collapse and the Treaty of Peace, 1918–1921.	45

Orbán Melinda

Egészségházak megszervezése Kárpátalján a második világháború éveiben

A közegészségügy intézményei közé tartozott az egészségház, a megjelenése egybeesett a családi egészségvédelmi rendszer meghonosításával. Célja, hogy egy helyen elérhetővé váljon az egészségügyi kérdésekkel kapcsolatos segítségnyújtás, a tanácsadás könnyen és gyorsan megvalósítható legyen. Az egy területre összpontosított megszervezésük gazdasági okai között említhető, hogy így egy helyen lehetett megoldani a fűtést, a világítást és a karbantartást.

Az egészségházak kárpátaljai megszervezésének ismertetéséhez előbb az általános struktúra egészéről formált képre van szükség. Az 1931-ben Genfben tartott *Európai Faluégészségügyi Értekezleten* került az egészségházak megszervezése napirendre. Alapvetően két típusát különböztették meg (angolszász mintára):

1. primary = közösségi (kisebb)
2. secondary = járási (nagyobb).

Magyarországon az első egészségház Mogyoródon épült fel 1928-ban, a legnagyobb vidéki egészségház a Gödöllői Járási Egészségház volt (épült 1929-ben). Az egészségvédelem központosított elgondolása szerint ezek nemcsak vizsgálóhelyiségekből álltak, hanem ennél jóval több funkciót láttak el, lássuk ennek néhány elemét. Városban, esetleg járási székhelyen a magyar királyi tiszti orvos hivatali helyiségei is elhelyezést kaphattak, illetve személyzeti lakást biztosítottak a védőnő részére. A szakképzési tanácsadók (anya- és csecsemőintézet, tüdő- és nemibeteg gondozó) elhelyezését szintén az egészségházban tervezték. A szobák mindegyikének megvoltak az általánosan elfogadott szabvány szerinti beltéri magassági és területméretei. A védőnő számára kialakított lakrész esetében például kb. 20 m² területű szoba, 8–9 m² területű konyha, valamint előszoba és kamra kialakítása volt ajánlva. Az egészségházakban zuhanyfürdő, egy-egy községben a lakosság kérésére kádfürdő felállítása is ajánlott volt, a korlátozott fürdési lehetőségekre való tekintettel. Az egészségházak típusai a változó igényeknek megfelelően alakultak ki. Ennek mérnöki kidolgozása az *Egészségügyi Mérnöki Alosztály* feladata volt, ami a *Magyar Királyi Országos Közegészségügyi Intézet*hez (OKI) tartozott. Mivel több egészségház építését vették tervekbe, ennek megfelelően kidolgozott títustervek léteztek, melyek (röviden) az alábbiak voltak:

• **C-mintájú:** a kis, rendszeresen 1000–2000 lélekszámú vagy kisebb, ún. bekapcsolt községekben. A Népszövetség szerint ezek a „branch center” elnevezést kapták. Helyiségei: váró és tanácsadó. Ezek építése azokon a helyeken volt célszerű, ahol a védőnő nem lakott helyben.

• **B2-mintájú:** 2000–4000 fős településeken létesülhetett, székhelyközségekben. A védőnőknek állandó lakhelyt kellett benne biztosítani. Helyiségei: váró, tanácsadó és a védőnő lakása (lakószoba, előszoba, konyha, éléskamra). A fűtőkamra és az árnyékszék az épületen kívül elhelyezve.

• **B1-mintájú:** 2000–4000 fő feletti lélekszámú településeken. A fentihez hasonló, azonban plusz egy helyiséggel, zuhany vagy kádfürdővel ellátva.

• **A-mintájú:** 4000–6000 lakosú településeken. Ezek helyiségei nagyobbak és fürdővel ellátottak voltak. A „primary health center” besorolásnak felelt meg.

• **K-mintájú:** a fentnél nagyobb lélekszámú községekben, a járási központokban is ennek a típusnak az építése volt előírva. Ennek plusz helyiségeit képezték a tüdőbeteg-gondozóra szolgáló külön váróhelyiség, iroda, tanácsadó, laboratórium, röntgen és pneumothorax szobák. Besorolás szerint ez volt az úgynevezett „secondary health center”.

Az alábbiakban rövid betekintést nyerünk, hogyan zajlott a tervek szerint egy-egy egészségház kialakítása és működése, később megnézzük, milyen körülmények álltak rendelkezésre a valóságban. Közben az egészségházak létesítésének alapjául szolgáló finanszírozási háttérrel, valamint a teljesség igénye nélkül néhány példa említésével kárpátaljai egészségházak létrehozásának körülményeiről is szó lesz. Ezekon kívül arról, hogy milyen kapcsolat állt fent a zöldkeresztes egészségvédelmi munka és az egészségházak megszerzése között.

Az új egészségházak építésének a szempontjaként a gazdaságosság szolgált. Így megállapítást nyert az egyes helyiségek minimum mérete a munkavégzés célja és az arra szükséges helyek nagysága alapján. Így például legnagyobb részt földszinti épületnek voltak tervezve, melyek beltéri magassága 3 m. Belépve először a váróhelyiség fogadott, melynek nagyságát kb. 13,5 m² területben állapították meg. A tanácsadó orvos egy fogadási napon kb. 20 személyt láthatott el, így erre a célra megfelelő számú ülőhelyet kellett biztosítani a váróban. Ha 20 főnél többen jelenének meg, a tanácsadási napok számának növelését ajánlották, hogy enyhítsék az orvos túlterhelését, ugyanakkor mindenki hozzájusson a szolgáltatáshoz. Egy-egy szoba kialakításánál több funkciót is figyelembe vettek, így például a bejáratnál a tanácsadó helyiség felé egy 5 m hosszú, 50 cm széles folyosó kialakítását határozták meg, amely kb. 2,5 m² területű, ebben el lehetett helyezni a pólázóasztalt. Azokon a napokon pedig, amikor nem történt tanácsadás, a várót használhatták öltözőnek az iskoláskorú gyerekek fürdetése előtt, illetve törölközésre a fürdetés után. A zuhanyzó helyiség elsősorban az iskoláskorú gyerekek és leventék fürdetésére szolgált. Ezekben 5–6 zuhanyállást kellett létesíteni, egy-egy állást 3 gyerek használhatott egyszerre; a zuhanyzó területe minimum 8,78 m², a kádfürdő kb. 3,25 m² területű. Az iskoláskorú gyermekek fürdetése általában ingyenes volt. A fürdetések önköltségei 1,5–2 fillér, kádfürdőben 17–20 fillér; felnőttek rendszerint 10 fillért fizethettek zuhanyfürdőért, míg kádfürdőért 30–60 fillér között. Az ebből befolyt összeg részben fedezte az iskoláskorú gyermekek fürdetését. A szennyvizet kb. 1 m³ úrtartalmú ülepítő medencébe engedték, ahonnan szikkasztón keresztül került a talajba. A védőnő lakóhelyisége kialakításánál figyelembe kellett venni, hogy nemcsak a pihenést szolgálta, hanem az életvitelszerű tartózkodást is. Ezért az alapterülete minimum 15 m², ideális esetben új egészségház építésénél 20 m²-ben állapították meg. A tbc-gondozóval felszerelt K-mintájú egészségházban a betegek külön folyosón közlekedhettek. A beteg a váróból a felvételi irodába jutott, ahol a védőnő felvette a személyi adatokat, megtette a megfelelő előkészületeket az orvosi vizsgálat előtt, ami a testsúly-, a hőmérsékletmérés és a tuberkulin próba elvégzése volt. A védőnő a vizsgálandó betegeket a két vetkőzőfülke egyikébe küldte. A derékig levetkőzött betegek egyenként jelentek meg törzslapjukkal az orvos előtt a tanácsadóhelyiségekben, ahol az általános vizsgálat zajlott. A köpet-, a kvalitatív vizelet-, a vér- és a mikroszkópos vizsgálatokat külön laboratóriumban végezték el; a laboratórium területe kb. 5 m². A röntgenhelyiség nagysága és elhelyezkedése a Magyar Orvosok Röntgen Egyesülete ajánlásával száraz, tágas és napfényes kellett, hogy legyen; szabvány szerint az alapterülete 25 m²-nél nem kisebb, magassága 3,5 m-nél nem lehetett alacsonyabb. A falvakban létesített egészségházak esetén, ahol egyszerre, egy napon kb. 12 fő fogadására számítottak,

a helyiség lehetett kisebb alapterületű, mintegy 8,4 m², ahol elfértek a készülékek és alkalmas volt vizsgálatok elvégzésére is. A röntgenszoba mellett elhelyezett sötétkamra a felvételek előhívására szolgált; a területe 1,06 m²-ben volt megállapítva. A tanácsadóból nyíló külön szoba volt a pneumothorax szoba, 8,51 m² alapterülettel.¹

Magyarországon az egészségvédelmi szolgálat alapegysége az egészségvédelmi kör volt, ezek megszervezésének 10 éves ütemterve felborult, miután Kárpátalja (és Erdély) területe ismét Magyarországhoz került. Ezek a lélekszám szerint még kisebb úgynevezett családgondozási körre tagolódtak, egy-egy ilyen lélekszáma 5000–7000 fő között mozgott. Vezetője az egészségvédelmi kör orvosa, munkatársa a védőnő volt. Egy járás területén működő egészségvédelmi körök adták a járási egészségvédelmi szolgálatot, melynek vezetésével a magyar királyi tiszti orvos volt megbízva. A járásokból tevődött össze a vármegyei (törvényhatósági jogú városi) egészségvédelmi szolgálat, amelynek szakfőnöke a magyar királyi tisztfőorvos volt. A járási, illetve a vármegyei egészségvédelmi szolgálat-hoz hozzátartozott a 10 ezer főnél nagyobb lakosú központokban létesített tüdőbeteg-gondozó, vagy a 30 ezernél nagyobb lélekszámú településeken létesített nemibeteg-gondozó. A védőnő fontos munkát végzett, hiszen a családgondozás során megismerte az életkörülményeket és a fertőző betegségekre gyanús vagy egyéb betegséggel küzdő személyeket, akiket az egészségháza irányított, ezért ez az egészségvédelmi szolgálat nélkülözhetetlen részét képezte. Kezdetben magyarországi védőnőket, egészségügyben dolgozó szakembereket utaltak ki, egyrészt, mert a helyi szakemberek Csehszlovákiába távoztak, másrészt nem szívesen alkalmazták a közszférában az állam szerint megbízhatatlannak vélt egyéneket. Emiatt a magyarországi körök több esetben védőnő nélkül maradtak, illetve azokat is gyakran összevonták – ugyanúgy, ahogyan később a második világháború utolsó éveiben, szintén a szakemberhiány miatt – Kárpátalja területén is. Ahhoz, hogy az egészségvédelmi körzeteket tovább tudják működtetni és újabbakat szervezzenek az igényeknek megfelelően, bővítették az egészségügyi szakdolgozóképzők számát. Kárpátalján fontos volt a helyi nyelvek ismerete, hogy kommunikálni tudjanak a lakossággal. A védőnőképzőkbe felvételt tett lányok az állami támogatással rendelkező helyekre ajánlással kerülhettek be, a képzés elvégzésének indoklása mellett – például nem volt védőnő a településen, vagy csak messze, egy másik közegészségügyi körben –, ezért fontos szempont volt a helyi nyelvek ismerete. Magyarországon az 1941. év végén az egészségvédelmi körök működése 1574 községre, 85 városra terjedt ki. Abban az évben a mintegy 800 egészségvédelmi körben kb. 1100 védőnő dolgozott. Valamint egyetemi közegészségtani intézetekhez vagy nagyobb városok kórházaihoz kapcsoltan 15 laboratóriumi vizsgáló állomást létesített az OKI. Ezek fertőző betegségek laboratóriumi vizsgálatait és ivóvíz-vizsgálatokat végeztek. A vizsgáló állomások létesítésénél szintén fontos szempont volt a hatékonyság és a gyorsaság, ezért az ország bármely pontjáról beküldött mintának 24 órán belül meg kellett érkeznie a feldolgozáshoz.² Ez a szervezés hasonlóságot mutat azzal az elképzeléssel, hogy minél inkább hatékonyabbá kell tenni a közegészségügyi ellátás egész rendszerét országos szinten. Helyi, vidéki központokat létrehozni, melyek egy időben több tevékenységet is elláthatnak, ugyanakkor ezek állami felügyelet alá tartozzanak.

¹ KTÁL 42. F. 1. op. 1137. od. zb. 1–2.; 42 F. 1. op. 387. od. zb. 1–10.; Johan 1939. 102–118.

² MNL OL K 70. 2. t. 247. cs.; K 150. 2793. cs. I. k. 8. t. 8-h; K 150. 4257. cs. XIV. k. 9. t. 1940–1944. 85–90.; K 568. 1939.; K 28. 65. d. 114. t.; K 28. 69. d. 117. t.; KTÁL 42. F. 1. op. 1148. od. zb. 12.; Lőrincz 1943. 182–187.; Pálvölgyi 2011. 25.

Az egészségvédelmi szolgálat intézményei közé tartozott az egészségvédelmi tanácsadó, az anya- és csecsemővédő, a tüdő- és nemibeteg-gondozó intézet. Az egészségvédelmi tanácsadó elhelyezésére szolgált egy külön épület, a fent említett „egészségház”. Bevezették az egészségügyi védőnő és az egészségőr intézményeit. 1930-ban a mintajárásokban folyó egészségvédőnői munka irányítására az OKI létrehozta az Ápolónői és Védőnői Irodát, elindította a *Népegészségügy* című folyóirat mellékleteként megjelenő *Zöld Kereszt* című havi értesítő kiadványt. Az egészségügyi szakpolitika fő célkitűzése az egészség megőrzése és a betegségek megelőzése volt, ezért a megelőzés szempontjából fontosnak mutatkoztak a tömeges vizsgálatok, erre a célra álltak rendelkezésre a tanácsadók és az egészségházak.³ A zöldkeresztes egészségvédelmi munka és az egészségházak megszervezése kéz a kézben járt, hiszen a zöldkeresztes nővérek, védőnők otthona és munkahelye egyaránt az egészségház volt. Munkájuk a család megsegítésére, az egészségügyi felvilágosító tevékenységre terjedt ki, egyfajta szociális munkát is végezve a falvak mindennemű felzárkóztatása ügyében.

Nagyobb községekben, illetve a közegészségügyi körök székhelyközségeiben az előzetes tervek szerint új egészségházakat létesítettek volna. Ezek költségeiről, illetve a működéssel kapcsolatos dologi kiadások fedezéséről az illető községnek kellett gondoskodnia. Azonban ez jelentős teherként nehezedett az amúgy is hiányokkal és nehézségekkel küzdő községi költségvetésre. Így az első időszakban főleg meglévő falusi lakóházak, kúriák, középületek átalakításával próbálkoztak. Ezáltal a laboratóriumok, a vizsgálok, az egészségügyi személyzet lakrésze kialakítása céljára megfelelő, fentebb vázolt terveket nem minden esetben lehetett figyelembe venni. Mert a korábban más funkciókat ellátó épületek beltéri kialakítása (szobák és folyosók mérete, összeköttetése, elektromos- és vízvezeték-hálózata, szennyvízelvezetése stb.), anyaghasználat (például a nem betonozott padlózat) nem felelt meg az ajánlott szabványoknak, ezek átalakítása jelentős anyagi ráfordítást igényelt. Az egészségház-program tervszerű kiépítéséhez széleskörű társadalmi összefogásra volt szükség. Körülbelül az 1930-as évek közepén Imrédy Béla, akkoriban a Magyar Nemzeti Bank elnöke és Keresztes-Fischer Ferenc, a Pénzügyi Központ vezetője létrehozta a *Falu Szociális Alapot*, melynek az elsődleges célja a szegény falvak egészségház-építéseihez anyagi támogatása volt. Az Alap 1941-re kimerült, nem tudta kielégíteni a megnövekedett igényeket. A visszacsatolt területeken végül két újabb társadalmi mozgalom, a felvidéki *Magyar a Magyarért*, illetve az *Erdélyért* gyűjtéséből sikerült beindítani az építkezéseket. Ahogy fentebb említésre került, az egészségházak létesítését a községeknek kellett volna vállalniuk. Azonban a kárpátaljai, a keleti és az erdélyi területek települései számára képtelenség lett volna ezt a feladatot megoldani az állam támogatása nélkül. Ugyanígy a tuberkulózis és a nemi betegségek elleni küzdelem megszervezését, illetve a gondozók első évi fenntartási költségeit szintén az államnak kellett felvállalnia, mert a községek alacsony vagy szinte semmilyen anyagi ráfordítással nem rendelkeztek.⁴ Az erre a célra kiszemelt épületek beltéri kialakítása és a finanszírozási problémák mellett gyakran számolni kellett azzal, hogy nem akad megfelelő ingatlan, amely az átalakításokat követően egyáltalán szóba jöhetett volna, mint egészségház. Azonban itt is megfigyelhető a helyzet rugalmas kezelése több oknál fogva: a háborús anyaghiány miatt az átalakításokhoz éppúgy szükség volt megfelelő mennyiségű és minőségű építőanyagokra,

³ MNL OL K 150. 2793. cs. I. k. 8. t. 8-h; KTÁL 42. F. 1. op. 1129. od. zb. 1.; Kiss 2004. 120.; Pfeiffer 1928. 1–15.; Ligethy 1940. 1–3.; Hahn 1960.; Kapronczay 2021. 29–30.; Sággy 1939. 25.

⁴ MNL OL K 150. 4257. cs. XIV. k. 9. t. 1940–1944.; KTÁL 162. F. 1. op. 1141. od. zb. 10.; Kiss 2004. 125–126.; Bodnár 1974. 3–4.; Hámosi 2006. 176.

és azok pontos leszállítására, mint újak építéséhez. A levéltári forrásokból kiderül, hogy a kisebb településeken a hiányosságok felett gyakran szemet hunytak, és bár papíron létezett egészségház, a gyakorlatban aligha felelt meg a típusmintáknak.

Kárpátalja területén a lakosság egészségügyi helyzetének javítását szintén a járási szék-helyek területén létesített egészségházak felállításától remélték, egyrészt, hogy a súlyosabb betegeket gyors ellátásban részesítsék, másrészt, ami ezeknek az eredeti célja volt, hogy felvilágosító és megelőző tevékenységet végezzenek a lakosság körében. A hegyvidéki területeken az orvosoknak a 20. század első felében még mindig számolniuk kellett a babonákkal és a kuruzslással. Sokszor nem hívtak orvost, csak amikor már nagyobb probléma alakult ki a betegnél. Mivel a betegségek kialakulása fokozottan köthető a higiénia-hoz, ezért annak a hiányát igyekeztek felszámolni. Számos korabeli cikk, tanulmány, egészségügyi felmérés arról tanúskodik, hogy az életszínvonal és a közegészségügy általában véve rosszabb volt ezeken a területeken. A lakosság nagy része szinte egy háztartásban élt a háziállataival, egy helyiségben zsúfolódott össze a család, alig volt tisztálkodási lehetőség, a hulladék- és szennyvízkezelés szinte teljes mértékben hiányzott, nem megfelelő mennyiségű és alacsony tápértékű élelem állt rendelkezésükre. Ezért ezek felszámolásánál kezdődhetett meg az egészségvédelmi munka. Az egészségügyi létesítmények be rendezési tárgyait mindenhol pótolni kellett, mert a csehszlovák szervek elvitték azokat. A kisebb településeken közvetlenül az 1938–1939-es években a zöldkeresztes munkát egészségháznak bérelt épületekben kezdték meg.⁵

Az egészségházak megszervezése és tevékenysége szoros kapcsolatban állt az *Országos Egészségvédelmi Szövetség* munkájával. A községi orvos feladata a beteggyógyítás, az egészségügyi rendszet és az egészségvédelmi szolgálat megszervezése volt, mindezt a zöldkeresztes egészségügyi védőnőkkel közösen végezte. Kárpátaljai szervezetének székhelye Ungváron volt, a hivatalos nyelve a magyar és a ruszin volt. Céljuk a családot veszélyeztető szociális ártalmak felszámolása, egyfajta szociális, nevelő és egészségügyi irányú munka végzése. Az egészségházak nem kórházként funkcionáltak, inkább csak az orvosi vizsgálat elvégzésére felszerelt helyiségekként. Nagyrészt egészséges egyének látogatását várták egészségügyi tanácsadás és felvilágosítás céljából. Valamint fontos működési körük volt a beteg egyének felismerése, akiket a megfelelő orvoshoz tudnak utasítani, illetve kórházi, szanatóriumi elhelyezésüket megkönnyíthették.⁶ Az egészségügyi szemléletváltásnak ebben a szakaszában a szociális, gondozó tevékenység és az egészségügyi szakmunka között nem alakult ki éles határ, a szakdolgozóktól ezeknek a kompetenciáknak az ötvözését várták el.

Az egészségház-programnak köszönhetően Kárpátalján is több településen hoztak létre ebből a célból már meglévő épületek átalakításával egészségházakat. Az 1939-es év folyamán a Falu és Szociális Alap, illetve a Beruházási Alap segítségével 26 helyen vette kezdetét tbc-intézet vagy K-típusú egészségház építése, melyben zöldkeresztes általános egészségvédelmi tanácsadó és védőnői lakás mellett tbc-gondozó is elhelyezést nyert.

⁵ MNL OL K 69. 646. t.; KTÁL 162. F. 1. op. 256. od. zb.; 162. F. 1. op. 1134. od. zb. 1–6.; 42. F. 1. op. 2883. od. zb. 1–2.; Ortutay 1941. 160–162.; Orvosi Hírlap 1938. 1–2.; Orvosi Hírlap 1939a. 5.; Orvosi Hírlap 1939b. 7–8.; Orvosi Hírlap 1940. 1–2.; Apor 1940. 103.; Teleia 1939. 1.; Petres 1939. 192–193.; Mezey 1938. 163–166.; Mezey 1939. 23–30.; Fatán 1939. 53–58.; Tomcsik 1940. 4–7.; Kosinszky 1944. 102.; Johan 1943. 7–24.; Pauwlik–Gyulai 2021. 165–175.; Gortvay 2019. 249–256.

⁶ MNL OL K 150. 2793. cs. I. k. 8. t. 8-h; OESzKSzÜ 1941.; Johan 1939. 55–57., 66.; Kiss 2004. 126.; Svoboda 1939. 803–806.; Kertai 2005. 22.; Faragó 1942. 96–98.; Röthler 1942. 8.

Ezek felállítása nehézségekbe ütközött a háborús anyagihiány, a fenntartási költségek elmaradása és a szakemberhiány miatt, mely utóbbinál főként orvoshiányról lehet beszélni.⁷

Az egészségházak létesítése bonyolult volt, valamint jóval több időt vehetett igénybe, annak ellenére, hogy megvoltak a kidolgozott éves tervek, valamint a közegészségügyi problémák felszámolása is prioritást élvezett. Az alábbiakban néhány egészségház létrehozásának körülményeiből ezek a nehézségek pontosan láthatók. Egészségház létesítése céljából Nagyszőlősen 1941-ben épületet kerestek, amely megfelelő lett volna, vagy esetleg hozzáépítés után azzá vált volna. Attól függetlenül, hogy az OKI még nem járult hozzá, az árajánlat-tételt szorgalmazták a helyi tisztviselők. Az ügyben Ugocsa vármegyében járt bizottság távozása után egy már kész, de átalakításra szoruló épület állt rendelkezésre, melynek a tulajdonosa egy özvegyasszony volt. A tisztí főorvos így azt javasolta a főispánnak, hogy a közegészségügyi főfelügyelő forduljon az Országos Közegészségügyi Intézet igazgatójához, azért, hogy megnézhesék az épületet. A főispánt és az alispánt is tájékoztatták a vármegyében létesítendő egészségház programról, a bizottsághoz csatlakozott az építésmérnök is. Egy nemibeteg-gondozóval kiegészített K-mintájú egészségházat szerettek volna létesíteni, tisztí főorvosi hivatallal kiegészülve. A vármegye építési költségekhez való hozzájárulása maga után vonta volna, hogy a tisztí főorvosi lakást is ott helyezték el. A tisztí főorvos kérte, hogy a mintatervtől eltérően az általános egészségvédelmi váró mellett egy gyermekkocsi raktárt készítsenek és az iskolafürdőt egy tetvetlenítővel kiegészítve tervezzék meg. Az új építésű egészségház építése céljára a főútvonalon, a kórháznál egy saroktelket tekintett meg a bizottság. A főútvonal felé a telek hossza kb. 4 méter, a mellékutaknál 80–100 méter volt. A K-mintájú egészségház további helyiségei lettek volna: várószoba, tanácsadó, zuhanyzó, fürdőszoba, tüdőbeteg várószoba, tüdőbeteg tanácsadó, előszoba, vetkőzőfülke, sötétkamra, folyosó, röntgen, zöldkeresztes védőnő lakószoba, konyha, kamra, tornác.⁸

Egy 1941. március 31. és április 7. közötti látogatásról szóló jelentésben Bihar, Szilágy, Szatmár, Bereg-Ugocsa, Máramaros, Szolnok-Doboka, Kolozs megyékben és a máramarosi kirendeltségben szintén az egészségházak létesítéséről írnak. Mivel Halmi község államsegélyben részesült, így telket nem tudott biztosítani erre a célra. Azonban a vármegye tulajdonában lévő telken a tervezett főszolgabírói hivatal mögött a vármegye hozzájárulását adta A-mintájú egészségház létesítéséhez. Az egészségházat a lebontandó épületek helyére tervezték felépíteni. A bizottság megnézett más épületet és telket, de azokat nem találta alkalmasnak. A község ugyan nem tudta volna állni a költségeket, azonban lehetősége volt az összes építőanyag szállításának elvállalására. A jelentésben a Huszton létesítendő egészségházzal is beszámoltak. A máramarosi kirendeltség helyettes vezetője, a járási főszolgabíró és a kirendeltség tisztí főorvosa, valamint a városi felügyelő csatlakozásával tárgyalást folytattak az egészségház építése ügyében. A helyszínen megnézték a telket, megállapították, hogy az még rendezetlen. A város vállalta a telek feltöltését és a terepelőkészítési munkálatokat. Ezen a telken K-mintájú egészségházat terveztek, nemibeteg-gondozóval és két védőnői lakással kiegészítve. A telekről a helyszínen vázlatot készítettek. Felsővisó községben szintén megtekintették az illetékesek a kijelölt telket. Az épület alagsorból és egy földszinti részből állt volna, megfelelt az átalakítandó egészségháznak (K-típus). Az épület alaprajzait a község átadta a bizottságnak, valamint a helyszíni

⁷ KTÁL 162. F. 1. op. 252. od. zb. 5., 7.; 162. F. 1. op. 1141. od. zb. 11.; 162. F. 1. op. 2493. od. zb. 39.; Petrányi–Bíróczky 1940. 389.; Pálvölgyi 2011. 82.

⁸ MNL OL K 150. 4264. cs. XV. k. 1. t. 1943–1944.; K 150. 4265. cs. XV. k. 8. t. 1941–1944.

szemlén kiderült, hogy a padlók jó állapotban vannak, újak, így nem szükséges betonra cserélni, a váró és a tanácsadó helyiségekben sem. A fürdők számára az alagsori elhelyezést javasolták, miután a téglapadlón előbb betonozást végeznek. Az egyik probléma, ami megoldásra várt, hogy a községben 120 voltos áram volt, de csak éjszakai szolgáltatással. A másik, hogy a kút egy forrás volt, de a foglalatot szükségesnek látták újraönteni betonból. Máramarosszigeten ugyancsak megnézték a városban a román közigazgatás alatt létesített K-mintájú egészségházat. Az épület csak részben volt befejezve, ki kellett egészíteni és átalakítani a típusterveknek megfelelően.⁹

A volt perecsenyi Járási Ifjúsági Gondozó helyiségeit a csehszlovák katonaság lefoglalta, az intézmény működése teljesen megszűnt. A területvisszacsatolásokat követően az első hetekben legfőbb feladatként tűzték ki, hogy Perecsenyben is megszervezzék az egészségházat, ami 1939. április elején nehéz tervek látszott, megfelelő helyiségek, berendezés és pénz hiányában. A kezdeményezést támogatta a járási katonai parancsnok, segítségével sikerült a volt csehszlovák tisztviselők épületének délkeleti saroklakását (az épület legnagyobb lakását) az intézmény céljaira lefoglalni. Az emeleti részében tágas várószobát és tanácsadási helyiséget lehetett kialakítani, a földszinten pedig a leendő zöldkeresztes nővér lakását. A katonai parancsnok távozásakor néhány bútordarab, vaságyak, ágynemű, kötszerek stb. adományozásával támogatta a munkát. Továbbá segítség volt a Magyar a Magyarért mozgalom pénzdományja, mert ezáltal lehetséges volt az egészségház rendelőjét kvarclámpával, a legfontosabb vizsgálati eszközökkel, sebészeti műszerekkel, fecskendőkkel, mérleggel stb. megfelelően felszerelni. A község biztosította a munkásokat, illetve gondoskodott a fűtésről és világításról. Ezek után kezdte meg működését az egészségház 1939. június 28-án, a tanácsadás 1939-ben hetenként egyszer, 1940. február 1-től hetenként kétszer, kedd és péntek délután zajlott.¹⁰

Beregszászban az akkori Árpád utcán levő városi épület, amelyben a városi hivatalok egy része volt elhelyezve, modern egészségházzá alakítását vették tervbbe. Egészségház a csehszlovák közigazgatás alatt is működött, a feladatát Beregszász környékére is kiterjesztette.¹¹ A város korábbi problémája, az egészséges, tiszta ivóvíz megoldása továbbra is fennállt. A polgármester javaslatára a Közegészségügyi Hivatal az egészségház udvarán megkezdte a felméréseket és a mélyfúrás előkészítését. A városban a szennyvízcsatorna-rendszer hiányosságai miatt a legtöbb esetben fertőzöttek voltak a talajvizek. Amennyiben a kútúrás sikerült volna, további 3 kút fúrását vették tervbbe. Az egészségháznak két helyisége 1941 novemberében készült el, így a zöldkeresztes szolgálat az állami közkórházból átköltözhetett.¹²

Az 1943–1944-es évektől az OKI által tervbbe vett egészségházak megépítése az időközben beállt áremelkedések következtében több esetben elmaradt, az erre szánt finanszírozási keretösszeg elfogyott. A Falu Szociális Alap terhére tervbbe vett építések szintén akadoztak. A kiszemelt telkeket nem kapták meg a községek, a finanszírozási kérelmeikre hónapokig nem kaptak megfelelő mennyiségű támogatást. A finanszírozási költségeket igyekeztek a járási költségvetés közös terhére elszámoltatni, azonban ehhez nem járult hozzá a járási vezetés, melynek megvoltak a maga problémái. Az egészségházakban ke-

⁹ MNL OL K 150. 4264. cs. XV. k. 6. t. 1941–1944.; K 150. 4265. cs. XV. k. 8. t. 1941–1944.

¹⁰ Liudenyi 1940. 2.

¹¹ Kárpáti Magyar Gazda 1940. 1.

¹² Bereg vármegye 1942/1.; Bereg vármegye 1942/2. 15.; Kárpátalja 1941. 3.

letkező anyagi károk felszámolása szintén nehézségekbe ütközött. A már nem funkcionáló egészségházak helyett a községek szükségmegoldásként átmenetileg gondoskodtak másik helyiségről, de ezek általában nem elégítették ki a legalapvetőbb követelményeket. Ezért alkalmasabb helyiség biztosítását kérte a Belügyminisztérium, ellenkező esetben annak teljes megszüntetését javasolhatta. Valamint az orvos- és védőnőihiány miatt is megszüntették tevékenységüket. A személyzeti kifizetések szintén akadoztak, fizetési előleget több esetben nem tudtak biztosítani. Ugyanígy problémát jelentett a fűtés, a világítás megoldása. A fenntartásuk viszont indokolt volt, mert a zöldkeresztes egészségvédelmi szolgálat keretében működő egészségház egy jól bevált intézménynek tűnt, a lakosság elfogadta és igénybe vette a szolgáltatásait.¹³

A hatóság a lakosság társadalmi, szociális és egészségügyi szükségleteinek közös megoldását a közigazgatás feladatának tekintette, ezért nem helyeselték, hogy a falu-egészségügy igazgatására külön szakigazgatási szervezetet hozzanak létre. A községek többsége nem rendelkezett elegendő anyagi eszközzel a szükséges intézkedések végrehajtására, ezért az állam, valamint szervezetek támogatására szorultak. Ezen az általános akadályon túl, a települések nagy része nem rendelkezett megfelelő átalakítandó épülettel, az újak építéséhez pedig elegendő idővel. Az új építkezések megkezdése további feladatokat rótt a közegészségügyre, a telek kiválasztása, a felmérések elvégzése, tervrajzok kidolgozása a megfelelő hivatalos szervek által, az építési anyagok beszerzése és szállítása stb. Arról, hogy a közegészségügyi struktúra átalakulása milyen következményekkel járt a vidéki társadalom szerveződésére nézve, további kutatásokra van szükség. Azonban az látszik, hogy az egészségházak és dolgozóik jelentős munkát fejtettek ki a terület társadalmi-egészségügyi hiányosságainak felszámolására.

¹³ MNL OL K 150. 4264. cs. XV. k. 6. t. 1941–1944.; KTÁL 42. F. 1. op. 428. od. zb. 2.; 42. F. 1. op. 428. od. zb. 1.; 162. F. 1. op. 259. od. zb. 41.

Melinda Orbán

Organization of Health Centres in Transcarpathia during the Second World War

The state considered the joint solution of the social and health needs of the population to be the task of the public administration. The public health institutions included the health centre, the purpose of which was to provide assistance and advice on health issues available in one place.

The majority of municipalities did not have sufficient financial means to implement the necessary measures, so they needed support from the state and organizations. The health centres and the health protection work of the Green Cross were closely connected, and their activities contributed to the eradication of the social and health deficiencies of Transcarpathia.

Források

Levéltári források

- KTÁL Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Державний архів Закарпатської області)
42. Fond. Az Ungi közigazgatási kirendeltség iratai (1938–1944).
 42. F. 1. op. 387. od. zb. 1–10.
 42. F. 1. op. 428. od. zb. 1.
 42. F. 1. op. 428. od. zb. 2.
 42. F. 1. op. 1129. od. zb. 1.
 42. F. 1. op. 1137. od. zb. 1–2.
 42. F. 1. op. 1148. od. zb. 12.
 42. F. 1. op. 2883. od. zb. 1–2.
162. Fond. A máramarosi közigazgatási kirendeltség iratai (1938–1944).
 162. F. 1. op. 252. od. zb. 5., 7.
 162. F. 1. op. 256. od. zb.
 162. F. 1. op. 259. od. zb. 41.
 162. F. 1. op. 1134. od. zb. 1–6.
 162. F. 1. op. 1141. od. zb. 10–11.
 162. F. 1. op. 2493. od. zb. 39.
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
- K 28 Miniszterelnökségi Levéltár. Nemzetiségi és kisebbségi osztály iratai.
 65. d. 114. t. 65. doboz. 114. tétel. Ruszinok és más nemzetiségű, volt csehszlovákiai lakosok magyarországi munkavállalási, alkalmazási ügyei.
 69. d. 117. t. 69. doboz. 117. tétel. Romániai eseményekkel, intézkedésekkel kapcsolatos helyzet-, hangulatjelentések. Az 1942. évi tepermunkálatokkal kapcsolatos helyzetjelentés, nemzetvédelmi ügyek, illetve közigazgatási hatóságok elleni panaszok, átfogó jelentés a nemzetiségi, szociális, népegészségügyi, katonai, gazdasági helyzetről.
 K 69 Külügyminisztériumi Levéltár. Gazdaságpolitikai osztály iratai.
 646. t. 646. tétel. Csehszlovák gazdasági helyzetről jelentések.

K 70	Külügyminisztériumi Levéltár. Jogi osztály iratai.
2. t. 247. cs.	2. tétel. 247. csomó. Kórházi ápolási ügyek, rokkantak, elmebetegek.
K 150	Belügyminisztériumi Levéltár. Általános iratok.
2793. cs. I. k. 8. t. 8-h	2793. csomó. I. kútfő. 8. tétel. 8-h. Egészségvédelmi szolgálattal kapcsolatos rendelkezések, javaslatok, 1939–1942.
4257. cs. XIV. k. 9. t.	4257. csomó. XIV. kútfő. 9. tétel. Közegészségügyi körök beosztása, 1940–1944.
4264. cs. XV. k. 6. t.	4264. csomó. XV. kútfő. 6. tétel. Egészségház létesítése, építése, 1941–1944.
4265. cs. XV. k. 7. t.	4265. csomó. XV. kútfő. 7. tétel. Az Országos Közegészségügyi Állomás egészségügyi állomásainak ügyei, 1938–1944.
4265. cs. XV. k. 8. t.	4265. csomó. XV. kútfő. 8. tétel. Tüdő- és nemibeteg-gondozó intézet, tüdőbetegotthon, tüdőgyógyintézet létesítése, fenntartása, 1941–1944.
K 568	Belügyminisztériumi Levéltár. Felvidéki Igazoló Bizottságok iratai.

Nyomtatott források

Bereg vármegye 1942/1.	Bereg vármegye alispánjának a vármegye közösségéhez intézett jelentése a vármegye állapotáról az 1941. évi szeptember hó 1-től 1942. április hó 1-ig terjedő időről. Beregszász, 1942.
Bereg vármegye 1942/2.	Bereg vármegye alispánjának a vármegye közösségéhez intézett jelentése a vármegye állapotokról az 1942. évi április hó 1-től 1942. évi augusztus hó 1-ig terjedő időről. Beregszász, 1942.
OESzKSzÜ 1941.	Az Országos Egészségvédelmi Szövetség Kárpátaljai Szervezetének Ügyrendje. Ungvár, 1941.

Sajtóforrások

Apor 1940.	Apor László: Ruszinok között. In: Egészség, 54. (1940) 6–7. sz. 103.
Fatán 1939.	Fatán János: A kiütéses typhus elterjedése a Ruténföldön és a ruszin nép immunitása. In: Zöld Kereszt, 10. (1939) 3. sz. 53–58.

- Kárpátalja 1941. Szn.: Jó ivóvizet keres Beregszász városa. Kárpátalja, 9. évf. (1941), 16. sz., 1941. április 28. 3.
- Kárpáti Magyar Gazda 1940. Szn: Modern egészségház létesül Beregszászban. Kárpáti Magyar Gazda, 16. évf. (1940), 12. sz., 1940. március 31. 1.
- Kosinszky 1944. Kosinszky Gizella: Családlátogatás Kárpátalján. In: Zöld Kereszt, 15. (1944) 7. sz. 102.
- Liudenyi 1940. Liudenyi Sándor: Mit végeztünk egészségügyi és szociális téren 1939-ben a perecsenyi járásban? Ruzsinszkói/Kárpáti Magyar Hírlap, 21. évf. (1940), 54. sz., 1940. március 6. 2.
- Lőrincz 1943. Lőrincz Ferenc: Országos Közegészségügyi Intézet. In: Egészség, 57. (1943) 6–7. sz. 182–187.
- Mezey 1938. Mezey Margit: Felvidéki tapasztalataim. In: Zöld Kereszt, 9. (1938) 9–10. sz. 163–166.
- Mezey 1939. Mezey Margit: Kárpátalja. In: Zöld Kereszt, 10. (1939) 2. sz. 23–30.
- Orvosi Hírlap 1938. Szn.: Felvidék. A visszacsatolt területrészek közegészségügyi viszonyai. Orvosi Hírlap, 3. évf. (1938), 41–42. sz., 1938. november 16. 1–2.
- Orvosi Hírlap 1939a. Szn.: Az egykori Csehszlovákia bűnös szándékossággal elhanyagolta Kárpátalja közegészségügyét. Orvosi Hírlap, 4. évf. (1939), 29–30. sz., 1939. augusztus 12. 5.
- Orvosi Hírlap 1939b. Szn.: A csehek mesterségesen meggátolták Kárpátalja értékes gyógyfürdőinek fejlődését. Orvosi Hírlap, 4. évf. (1939), 29–30. sz., 1939. augusztus 12. 7–8.
- Orvosi Hírlap 1940. Szn.: Az elhanyagolt Felvidék talpra állítása. Orvosi Hírlap, 5. évf. (1940), 3–4. sz., 1940. január 27. 1–2.
- Petrányi–Bíróczky 1940. Petrányi Győző, Bíróczky József: Beszámoló az 1939. évi tuberkulózis elleni küzdelemről. In: Tuberkulózis elleni küzdelem, 4. (1940) 8. sz. 389.
- Petres 1939. Petres Antal: A visszacsatolt felvidéki és kárpátaljai területen megindított egészségvédelmi munkáról. In: Orvostársadalmi Szemle, 16. (1939) 11. sz. 192–193.
- Röthler 1942. Röthler István: A kassai Egészségház. In: Magyar Kórház, 11. (1942) 7. sz. 179–183.
- Svoboda 1939. Svoboda Ferenc Vilmos: „Zöld Keresztes” egészségvédelem a falusi iskolákban. In: Népegészségügy, 20. (1939) 16. sz. 803–806.
- Teleia 1939. Szn.: Házfelosztatásról. In: Teleia, 17. (1939) 4. sz. 1.
- Tomcsik 1940. Tomcsik József: A közegészségügy feladatai a Felvidéken és a Kárpátalján. In: Zöld Kereszt, 11. (1940) 1. sz. 4–7.

Szakirodalom

- Bodnár 1974. Bodnár Ottó: Az Egészségház 25 éve. In: Az Egészségház Jubileumi Évkönyve – 1949–1974. Szerk.: Bodnár Ottó. Bp., 1974. 3–4.
- Faragó 1942. Országos Egészségvédelmi Szövetség. Zöldkeresztes kalendárium. Szerk.: Faragó Ferenc. Bp., 1942.
- Gortvay 2019. Gortvay György: Zöld Kereszt. In: A magyar közegészségügy az OKI működésének kezdetétől a II. világháború kitöréséig. Szerk.: Kapronczay Károly. Bp., 2019. 249–256.
- Hahn 1960. Hahn Géza: A magyar egészségügy története. Bp., 1960.
- Hámori 2005. Hámori Péter: A magyar kormány szociálpolitikája a visszacsatolt Felvidéken és Észak-Erdélyben. In: Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében. Szerk.: Bárdi Nándor, Simon Attila. Somorja, 2005.
- Johan 1939. Johan Béla: Gyógyul a magyar falu. Bp., 1939.
- Johan 1943. Johan Béla: A magyar közegészségügy területi kérdései. Bp., 1943.
- Kapronczay (szerk.) 2021. Trianon és a magyar köz- és egészségügyi szolgálat. Szerk.: Kapronczay Károly. Bp., 2021.
- Kertai 2005. Kertai Pál: Járványok és járványügy a magyar történelemben II. A XX. század eseményei a századfordulótól a második világháború végéig. In: Magyar Epidemiológia, 2. (2005) 1. sz. 13–24.
- Kiss 2004. Kiss László: Egészség és politika – az egészségügyi prevenció Magyarországon a 20. század első felében. In: Korall, 17. (2004) 107–137.
- Ligethy 1940. Ligethy László: A magyar falu egészségügyének modern irányelvei és a „Zöld Kereszt” munkája. Bp., 1940.
- Ortutay 1941. Ortutay Tivadar: Cseh világ a Kárpátokban. Ungvár, 1941.
- Pálvölgyi 2011. Pálvölgyi Balázs: A magyar közegészségügyi közigazgatás intézményrendszere, 1867–1914. Bp., 2011.
- Pauwlik–Gyulai 2021. Pauwlik Kinga, Gyulai Anikó: Egészségi állapot összefüggése a táplálkozással és életmóddal. In: Életmód és szociológiai interdiszciplináris kutatások. Jövőformáló tudomány – Generációk egymásért. Szerk.: Rusinné Dr. Fedor Anita. Debrecen, 2021. 165–175.
- Pfeiffer 1928. Pfeiffer Miklós: Egészségügyi intézmények ismertetése. Bp., 1928.
- Sághy 1939. Sághy Ferenc: A magyar egészségügyi közigazgatás kialakulása és két fő problémája. Bp., 1939.

Nyul Imre

Az egykori tócskerti „bagolyvár” története

A tócskerti könyvem írása közben kaptam egy fényképet egy érdekes házról (1. kép.). Sajnos akkor még nem tudtam, hogy ez a ház is a Tócskert része volt. Több helyen, többektől érdeklődtem, de senki sem ismerte fel, senki nem tudott segíteni.



1. kép. Kacsorics-villa.¹

¹ Kovács Lajos magángyűjteményéből

Később a Déri Múzeum Fotótárából is előkerült egy másik fénykép a házról, amelyen a környezete is jobban látható. A fénykép 1938-ban készült és a Múzeum nyilvántartásában „*Emeletes, oszlopos-boltíves tornácú nyári lak a Széchenyi utca végén*” címen szerepel (2. kép.). Ekkor kezdtem gyanítani a helyét, de mindenképpen megerősítésre volt szükségem. Először Budaházy Zsuzsanna ismerte fel egyértelműen, aki „bagolyvár” néven emlékezett rá és a helyében is megerősített. Ekkor jutott eszembe, hogy egy beszélgetés során Kaszanyitzky András is említette, hogy mellettük, az Aczél utcában volt egy ház, amit a környékeliek „bagolyvárnak” hívtak. András is örömmel fedezte fel a kép alapján azt a házat, amelyben ő maga is járt. Azaz ez nem más, mint az egykori Aczél utca 2. számú ház. Mivel sarki ház volt, így István út 41. számot is viselte az ingatlan.



2. kép. István út – Aczél utca sarok (1938).²

Így elkezdtem tovább kutatni. A kutatás eredményeként kiderült, hogy 1870-ben már Kacs Kovics Iváné volt a szépen parkosított, sok-sok fával beültetett telek a házzal együtt. Kacs Kovics Iván (1809–1880) mérnök, 1848-as honvédezredes, a debreceni honvédegyelet elnöke, császári és királyi kapitány, városi bizottsági tag. Övé volt a Kishegyesi út–István út sarkán a kenderáztató. Halála után az özvegy, született Kolner Terézia (1822–1906) által létrehozott alapítvány azt a célt szolgálta, hogy a tőkésített jövedelméből a város köztereit művészi szobrokkal díszítsék. Ennek törzsvagyonosa a kenderáztató volt, illetve az Aczél utcai ingatlan.

Az 1910. évi háznyilvántartásban „*özv. Kacs Kovics Ivánné szül. Kolner Terézia hagyatéka zárgondnoki kezelés alatt*” bejegyzéssel szerepel. A város valószínűleg nem tudott mit kezdeni vele, ezért 1923. április 19-re árverezésre hirdették meg az akkor 1525,1 □-öles telket,

² 002945 P Emeletes, oszlopos-boltíves tornácú nyári lak a Széchenyi utca végén. 1938. Debrecen, Széchenyi utca, Piribauer István/Kovács Gyula, IV.271. (DM)

rajta a 12,3 □-öl területű ingatlant.³ Az árverés sikertelen lehetett, mivel ez év augusztus 31-re újabb árverezést hirdettek meg Kacskovics Ivánné 500.000 korona becsértékű hagyatékára, az Aczél utca 2. szám alatti erdőre és házra.⁴



3. kép. A Kacskovics-ingatlan (1872).⁵

³ Egyetértés 1923.

⁴ Budapesti Közlöny 1923.

⁵ MNL HBML VI.181.t.

Következő fellelhető adat, amikor 1927-ben eladásra kínálták a házat 8.800 pengőért, 370 □-öl telekkel.⁶

1929 októberében újból eladásra hirdetik az „*emeletes jó kis üzletes házat*” 6.500 pengőért. Alatta hentes és mészáros üzlet volt.⁷ Az 1931. évi címtárból kiderül, hogy ez Móró Albert (?–1953), hentes és mészáros tulajdona/bérleménye volt. 1930 szeptemberében újra meghirdették, ekkor már csak 3.500 pengőért.⁸

A telekterület fent említett csökkenésének oka az 1870. évi kataszteri térkép és az 1930. évi Borsos-féle térképek összevetéséből derül ki. Az utóbbin látható, hogy a telek hátsó részén újabb 3 telek lett kialakítva, illetve az Aczél utcai részt is kettéosztották, így az egykori nagy telek ekkor már 5 részből állt.

Innentől kezdve már gyakran változtak a házzal kapcsolatos nevek. 1940-ben Klapács Gyula kerékgyártómester nevét találhatjuk meg a címtárban.⁹ 1950-ben Juhász Andrásné,¹⁰ 1959-ben Nagy Zoltán,¹¹ majd 1962-ben Tapolcai László¹² neve lelhető fel a korabeli sajtóban.

Sikerült fellelnem egy olyan személyt, aki 1959 és 1961 között a házban élt. Édesapja, Csatári Zsigmond bérlő volt a házban. A házban az emeleten lakott, ők a földszinten. Akkor már kicsit másképp nézett ki az épület. A háború után az eredeti ház mellé építettek egy plusz szobát és mosókonyhát. A bejáratnál – egy akkor jellegzetes – íves üvegverandát alakítottak ki. A földszinten egy nagy, kb. 5×5 méteres nagyszoba, mellette konyha volt. A szoba hajópadlóval volt burkolva. Az emelet hasonló volt, de ott még egy kamrát is kialakítottak. A fentebb említett Nagy Zoltán Csatári Zsigmond veje volt, aki szintén ott élt.¹³

1967 és 1974 között Gál Gyula többször hirdetett eladásra különböző eszközöket, illetve feleségét díjazták a virágos Debrecenért mozgalomban. 1970-ben innen temették özvegy Nagy Károlyné Szabó Etelkát.¹⁴

1972-ben újabb árverésre hirdették meg a kétszintes házas ingatlant. Ekkor már csak 141 □-öles telekkel 75.000 forintos irányárral,¹⁵ majd októberben újra.¹⁶ Új tulajdonosa nem élvezhette sokáig a házat, mivel 1979-ben szanálták.

Az egykori kert területe a mai István út és a mellette húzódó szervízút között terült el. A területet befűvesítették, illetve több fa is található rajta. Ezek közül néhány fa a ház kertjéből maradt meg.

⁶ Tiszántúli Hírlap 1927.

⁷ Debreceni Ujság 1929.

⁸ Debreceni Ujság 1930.

⁹ Debrecen címtára 1940. (Bejegyezve István u. 41. szám alatt is.)

¹⁰ Hajdú-Bihari Napló 1950.

¹¹ Hajdú-Bihari Napló 1959.

¹² Hajdú-Bihari Napló 1962.

¹³ Csatári Ferenc szíves közlése

¹⁴ Gyászjelentés

¹⁵ Hajdú-Bihari Napló 1972a.

¹⁶ Hajdú-Bihari Napló 1972b.

Imre Nyul

The History of the Former “Owl Castle” in Tócskert

In Debrecen, in Tócskert of the gardens quarter, there was a special one-story house among the many small one-story buildings. The house was originally owned by engineer Iván Kacs Kovics (1809–1880), colonel of the Home Guard in 1848, imperial and royal captain, member of the city committee, and his wife, Terézia Kolner. He also owned the hemp soaker on the corner of the nearby Kishegyesi and István Street. After their deaths, the “owl castle” was auctioned off. Until the demolition in 1979, several residents and industrialists used the house.

Források

Képi források

- DM Déri Múzeum
István út – Aczél utca sarok, 1938. (2. kép.)
- Kovács Lajos magángyűjteménye
Kacskovics-villa (1. kép.)
- MNL HBML Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára
VI.181.t. Bihar és Hajdú vármegyei Földmérési Felügyelőségek iratainak gyűjteménye. Debrecen.
A Kacskovics ingatlan – 1872. (3. kép.)

Nyomtatott források

- Budapesti Közlöny 1923. Budapesti Közlöny, (1923), 164. sz., 1923. július 22. 8.
Debrecen címtára 1940. Debrecen címtára. Debrecen, 1940.
Debreceni Ujság 1929. Debreceni Ujság, 33. évf. (1929), 294. sz., 1929. december 28. 31.
Debreceni Ujság 1930. Debreceni Ujság, 34. évf. (1930), 196. sz., 1930. szeptember 2. 12.
Egyetértés 1923. Egyetértés, 5. évf. (1923), 85. sz., 1923. április 15. 8.
Hajdú-Bihari Napló 1950. Hajdú-Bihari Napló, 7. évf. (1950), 81. sz., 1950. április 7. 4.
Hajdú-Bihari Napló 1959. Hajdú-Bihari Napló, 16. évf. (1959), 139. sz., 1959. június 16. 5.
Hajdú-Bihari Napló 1962. Hajdú-Bihari Napló, 19. évf. (1962), 147. sz., 1962. június 26. 5.
Hajdú-Bihari Napló 1972a. Hajdú-Bihari Napló, 29. évf. (1972), 182. sz., 1972. augusztus 4. 6.
Hajdú-Bihari Napló 1972b. Hajdú-Bihari Napló, 29. évf. (1972), 236. sz., 1972. október 6. 6.
Tiszántúli Hírlap 1927. Tiszántúli Hírlap, 8. évf. (1927), 189. sz., 1927. augusztus 23. 12.

Biró Bence

Hitel és hit – Tanulmányok Halmos Károly tiszteletére
Szerk.: Bolgár Dániel, Koloh Gábor, Kulcsár Beáta. Bp., 2022. 276 p.

A *Hitel és hit* című könyv a L'Harmattan kiadó *Humaniorák* sorozatának egyik közel-múltban megjelent darabja. A kötet alapjaként egy 2020-ban Halmos Károly 65. születésnapjára *Költség és Költészet* címmel megrendezett konferencia szolgált, mely során pályatársai és tanítványai előadásokkal köszöntötték fel.¹ A konferencia és a kötet szerkezete is az Ünnepekt kutatási, oktatási és érdeklődési területei mentén épül fel (11. old.). A könyv és a konferencia elnevezése is beszédes, ezek az Ünnepekt kutatási területének kettősségére utalnak: „*éppúgy figyel a költészetre, mint a költségre, a hitre, mint a hitelre*” – olvasható a könyv hátoldalán.

Halmos Károly kutatási területe a gazdaság- és társadalomtörténet, vállalkozástörténet, eszmetörténet a 19–20. században. Mindemellett munkássága során gyakran mozdult ki a komfortzónájából és fedezett fel más tudományterületeket, ahogy erről a könyvhöz írt előszóban is olvashatunk (9–12. old.). Széles érdeklődési körének köszönhetően a tanulmányok palettája is sokszínű. A könyv szerkezete nem egészen követi a konferencia menetét.² Az előszó után négy nagyobb fejezet következik: historiográfia, gazdaságtörténet, társadalomtörténet és élménytörténet témakörben. Ezekben belül három-négy tanulmány olvasható. Ezek a témák valamilyen módon mind kapcsolódnak Halmos Károly életművéhez. A kapcsolat hol teljesen egyértelműen, hol közvetett módon jelenik meg. Emiatt az olvasó azt érezheti, hogy néhány munka némelyest kilóg a fentebb megnevezett témák közegeből, megtörik a könyvön átívelő folyamatosság. Ugyanakkor az olvasás során megfigyelhetők összefüggések a tanulmányok között. (Ezekre később visszatérek.)

Historiográfia

Halmos Károly alkotói személyiségéről egyetemi tanulmányai és az azt követő munkássága biztosít forrásbázist. Tanítványként, diáktársként és végül tanárként is láthatunk utalást személyére. Kövér György *A feudalizmus gazdaságtörténete* proszeminárium-vezető jelöltjeként emlékezik vissza a tantárgy „korszerűsítésére”. A felkészüléshez szükséges jegyzetek és egy esetleges tankönyv megszerkesztésének körülményeit olvashatjuk, mely eleddig valószínűleg a háttérben maradt az akkor még egyetemi padban ülő Halmos számára. A részletekre kíváncsi személyiségét példázza az MTA–ELTE Válságtörténeti Kutatócsoportjában való részvétele, melynek egyik szemináriumán elhangzott kérdéséről „tudósít” Madarász Aladár: „*én tartottam előadást David Ricardoról. Csárli [Halmos Károly] azt fészegette, hogyan is áll a helyzet Robert Torrens vélelmezett prioritásával...*”; „*Válasz helyett motyogtam valamit arról, hogy ez összetett probléma, és akkor ennyiben maradtunk.*” (27–28. old.). Tehát a tanulmány megszületésének kontextusa a *komparatív előny* fogalma körül kialakult évszázados prioritási vita. A vita témája valóban körülményes. A felvetés inkább az lehetne, hogy mennyire releváns a prioritás kérdése a fogalom alkalmazhatóságával szemben. A

¹ Halmos 2021.

² Költség és költészet 2020. „Részletes program” címkére kattintva megjelenő plakát.

tanulmány végén a szerző is megjegyzi: továbbra sem született konszenzus, sőt van, aki a fogalom létjogosultságát is megkérdőjelezi: „*a komparatív előnyök előnye csak illúzió...*” (54. old.). Az ehhez hasonló kérdésfelvetések Halmos tanári személyiségét is meghatározták, melyről Diószegi-Szócs Máté, egykori tanítványa is tanúbizonyságot tesz: „*Mivel az én szellemi formálódásom javarészt Halmos Károly vezetésével történt, és mivel számára adott, hogy folyton gondolkodunk azon, mi is a történelem, és sosem rest a legalapvetőbb dolgokra is rákérdezni...*” (61. old.). Ennek a habitusnak a kontinuitása a tanulmány témájában, a középiskolai történelemoktatás és a történelemtudomány közötti kapcsolat fejtegetésében is megjelenik. A tudományos eredmények és a középiskolai curriculum közötti szakadéokra példákat sorakoztat fel, melyek – finoman fogalmazva – sok esetben ambivalenciát okoznak az általános és középiskolában történelmet oktató tanároknak. Ilyen például a *kettős társadalom*, a *Bach-buszárok* kérdése vagy a *dzszenri fogalma* (62–63. old.). Ami viszont reménykedéssel töltheti el az érintetteket, az az, hogy nem csupán felfedi a gondokat, de egyfajta utópikus megoldást is felvázol a szerző. Ez a fantazma sok akadályba ütközik, mellyel ő is tisztában van (65. old.). A recenzens számára az elgondolás legnagyobb buktatója a diákok motiválásában ismerhető fel. (Persze, ez napjainkban is problémát jelent.) Érdekes módon, a történelem iránt kevésbé eltökélt tanulók számára éppen fogódzót jelent az évszámok és nevek bemagolása. Ez nem jelenti azt, hogy ez egy jól működő szisztéma, amit ne lenne érdemes megváltoztatni. A szövegben megjelenő „*projektsomagok*” (66. old.) gondolata erre lehetne megoldás, mivel az egyes osztályok profilja szerint lehetne elsajátítani a tudásanyagot. Illetőleg nem a tényanyag „visszamondata” – azaz a diákok memóriájára – adható értékelés, hanem az összefüggések és a kritikai gondolkodás kapná az igazi hangsúlyt. A tény, hogy született ilyen elképzelés, mindenképp üdvös, hiszen lehetőséget nyújthat a diskurzus elindítására. Ez az elképzelt, professzionálisabb történelemoktatás a humaniorák megítélésére is jó hatást gyakorolhatna, hiszen a természettudományok középiskolai megbecsültsége a tudomány felső szintjével való folyamatos és tanórákon reprezentált kapcsolata miatt is számottevő.

Gazdaságtörténet

Halmos Károly vállalkozástörténeti törekvéseinek kibontakozását a *Családi kapitalizmus* című munkája fémjelezi. Ez és az ezt követő munkái fontos kilátási pontba helyezik a csődpereljárások és váltók útját követő források feldolgozását.³ Erre csak néhány példát említve: egyének csődperének vizsgálata⁴ vagy kollektíven vett csődeljárások országos, de nemzetközi szintű vizsgálata is.⁵ Egyes személyek, családok vállalkozásainak sikere vagy bukása ismerhető meg e források által. Kovács Kristóf Lajos egy 19. századi öltönyvarrónő saját csődpere során adott vallomása alapján vázolja fel az asszony vállalkozásának történetét, majd annak bukását. Ez a csődeljárás időtartamát, tehát egy rövidebb időszakot ölel fel.⁶ A kérdéskört kiegészíti a női vállalkozókra vonatkozó váltótörvény és az azt övező vita, melynek tágabb értelemben vett kontextusára is kitér a szerző (76–77. old.).

³ A kötetben megjelent gazdaságtörténeti munkák közös pontja továbbá, hogy a források nagy része azonos, mint például a csődperanyagok, anyakönyvi kivonatok, hagyatéki iratok, jegyzőkönyvek, vagy akár levelezések sajtóanyagai. Bolgár–Koloh–Kulcsár 2022. 72.; A csődpereljárás rendjére lásd: Halmos 2020. 274.

⁴ Halmos 2020.

⁵ Halmos 2018. vagy Kövér 2018. 182.

⁶ A csődeljárások ithoni átlagos időtartamáról: Kövér 2018. 192.

Ezáltal arra tesz kísérletet, hogy feltárja a károsult „túlélési stratégiáját”. A címszereplő a közvéleményben női vállalkozókat kollektívan hátráltató, de saját helyzetére nézve – tehát az egyén számára – előnyös narratívát választ: „*Nem, mint önálló vállalkozó, hanem mint »elbanyagott, védtelen, irástudatlan nő« került ebbe a helyzetbe.*” (83. old.). A cél – ahogy a szerző is megjegyzi – minden bizonnyal a nőkkel szemben felállított előítéletek felhasználása, annak érdekében, hogy a büntetőeljárást elkerülje. A tanulmányon érzékelhető az a fajta mechanizmus, amely a mikrotörténeti munkák ívében észrevehető: először az egyénről, majd a csőd eljárás révén annak tágabb környezetéről ad bemutatást, majd a kérdés országosan tárgyalt szintjére helyezi a hangsúlyt (makroszint). Végül a vallomás értelmezése során visszatérünk a történelmi szereplőhöz. Igaz, az alcím elég specifikussá teszi a témát, de érdemes lehet megnézni legalább az európai viszonylatot a nézőpontok bővítése érdekében. A már korábban citált *A növekedés terbe* című könyv mellett⁷ Kay Alison 2009-ben megjelent könyvében hasonló helyzetet vizsgál a 19. századi Londonban.⁸ Ebben szintén előkerül a (vállalkozó)nők megítélése a hitelezés és a kölcsönök szempontjából.⁹ Szandrovits Rozália története egyedülálló, de nem egyedüli a korszakban. A családi vállalkozások sikerességének mérlegét magyarországi szemszögből Halmos a Baumgarten család három-négy nemzedéken átívelő történetén keresztül illusztrálja. Ezt követni látszik Somorjai Szabolcs tanulmánya, melyben igaz nem egy ilyen presztízsű családot, de egy sikeresnek mondható nyomdász család generációit mutatja meg.¹⁰ 1850-től egészen 1934-ig nyerünk betekintést a családi vállalkozás történéseibe. A hangsúlyt a harmadik generáció örökösei, a család nőtagjai kapták. Nem lehet tudni, hogy a hirtelen elhalálozott akkori családfő rájuk akarta-e hagyni a vállalkozást, ennél fogva meglepő, hogy az örökösök nem pénzzé tették azt, hanem továbbvitték apjuk hagyatékát (100. old.). Jóllehet a családi kapitalizmus nem szakadt meg, mégis felmerül a kérdés, hogy mennyire lehet sikeresnek nevezni a családi vállalkozást ebben az értelemben. Mennyire egyeztethető ez a Halmos által használt¹¹ – Baumgarten családról elmondható – siker fogalmával. Igaz, a vállalkozás alapítását követően közel száz év telt el, ami relatív sikernek tekinthető, ugyanakkor a későbbi családtagok a cégeket sem huzamosabb ideig, sem igazán lukratív módon nem vezették.¹² A szerző megjegyzi, hogy a Halmoséhoz képest szűkebb szempontok szerint, kizárólag a vállalatok öröklődését tekintve tett megállapításokat. Mindazonáltal ez a hasonlítás felhívhatja a figyelmet arra, hogy a siker fogalmának relativitása miatt, a téma függvényében jól körülhatárolt definiálás szükséges.

A vállalkozások különböző fokozatait tekintve, találkoztunk az egyéni vállalkozás helyi, elég szűk vásárlókörral rendelkező szintjével Rozália által. Majd a nyomdász és könyvkiadó céggel, mely már jóval nagyobb közönséget ért el. Ebben a sorba jól illeszkedik a Pesti Victoria Gőzmalom Részvénytársasága, mely országos szinten óriási befolyással rendelkezett, sőt még nemzetközi terepen is számottevő volt (109. old.). Pogány Ágnes a részvénytársaság 1920-as évi bukását, és annak szanalási kísérlete végett létrejött Molinum Malomipari Rt. megalakulását vizsgálja. A csőd eljárások jelentőségének felismerésében és népszerűsítésében nagy szerepe volt Halmos Károly mellett Klement Juditnak és Kövér Györgynek is – erről a szerző is megemlékezik vonatkozó munkák említésével (107. old.).

⁷ Kövér 2018.

⁸ Kay 2009. 25–27. Kay egy hasonló történetet elbeszélő forrást is idéz a 25. oldalon.

⁹ A hitel és kölcsön fogalmi eltérése: Halmos 2018. 208.

¹⁰ „*a mű egyik célja a nemzedékeken túlnyúló siker vizsgálata volt.*” Bolgár–Koloh–Kulesár 2022. 90.

¹¹ Bódy 2010.; Halmos 2008.; Halmos 2009. 49., 67.

¹² Artúr esete: Bolgár–Koloh–Kulesár 2022. 97–98. A harmadik generáció távozása a cégtől: Uo. 101.

A csődeljárások forrásértékéről néhány oldallal korábban is található példa, viszont most egy merőben más perspektíva válik megismerhetővé. Számos aspektusa kimutatható nemcsak a vállalkozásnak, hanem egy budapesti elithez tartozó személy életének is. Továbbá az is, hogy milyen lépéseket tett vállalata – ezáltal az elitben elfoglalt pozíciójának – megmentésére. Példaként említhető kapcsolati hálójának kiaknázása, mely az MNB igazgatójának segítségnyújtását vonta maga után (109–111. old.). Ebből láthatóvá válik az is, hogy egy ilyen kiterjedésű vállalat mekkora befolyással volt az ország gazdaságára. Az összegzésben olvasható, hogy az ügy óriási port kavart a sajtóban, mely elért egészen az Országházig. A kutatáshoz kapcsolódóan a vállalat konszernjébe tartozó malmok működése, majd megtorpanásuknak a mikrokozmoszra tett hatása is feltárható lenne. A határokon kívül eső intézmények utóélete is új perspektívát adhat a teljes csődeset vizsgálatához.

Társadalomtörténet

A korábban olvasott vállalkozástörténeti munkák inverze *Az Apostol gyógyszerár története*. Magos Gergely egy vállalkozás – jelen esetben egy gyógyszerár – felől szemlélve ismerteti egy-egy vállalkozó család életének részletét. Ahogy az előző tanulmányoknál, ez esetben is jelentőségteljes a narratíva-teremtés koncepciója. A gyógyszerár elindításától kezdődően egészen napjainkig mutatja be az eseményeket. Ez nemcsak arra ad lehetőséget, hogy feltárja, a tulajdonosok hogyan aknázták ki a hely adottságait, hanem a budapesti gyógyszerészek prozopografikus bemutatására is. Túlnyomórészt kvalitatív módszerek jellemzik, a narratív források nagyszámban jelennek meg. A gyógyszerészek foglalkozási csoportjának vizsgálata nem áll meg a statisztika szintjén, hiszen a benne szereplők megismerése diverzifikálja azt (127–128. old.). A többszöri tulajdonosváltásra számos példát láthatunk: történetelt piaci megfontolásból (gyógyszerár eladása haszonszerzés céljából), vagy akár a nagyobb történelmi események (német megszállás) hatására (129–130., 142. old.). A korábbi gondolatokat annyival érdemes kiegészíteni, hogy a tulajdonosváltással nem zárul le az egyes szereplők megismerése. Egy ideig követi életútjuk, melyből kiderülhet a gyógyszerár eladása mögötti motiváció (131–134. old.). Felmerül a kérdés, hogy a vizsgálat elvégezhető lenne-e esetleg más településtípusok esetében is.

Az épületek és tulajdonosaikra utaló források vizsgálata azért is célszerű, mivel több korszakhatáron is átívelnek és ezáltal hosszabb folyamatok is feltárhatók általuk. Budapestnél maradva, az ottani lakásviszonyok 1945-ös¹³ és az ez utáni időszak elemzése deríthet fényt a társadalmi rendszerváltozás hatásaira. Balogh-Ebner Márton a tanulmánya bevezetőjében a kutatása előzményeit és részletes szakirodalmi bemutatását, fogalmi ismertetőjét írja le (161–165. old.). Ebben előkerülnek az 1945-öt megelőző évek lakásviszonyai, sőt, még szóba kerül az is, hogy az *agresszió*, az *erőszak* és a *frusztráció-agresszió* fogalmak társadalomra gyakorolt hatásai hogyan csapódtak le a lakosviszonyok alakulásában. Továbbá, hogy ezen belül a társadalom egyes képviselői hogyan reagáltak a krízishelyzetekre. Ezek megismerésére forrásbázist biztosít a magánlakások vizsgálata. A kiterjedt adatmennyiség miatt néhány lakás kerül bemutatásra a felmért több száz közül, me-

¹³ Már ha valójában tekinthető korszakhatárnak társadalomtörténeti szempontból. Bolgár–Koloh–Kulcsár 2022. 161.

lyek kiválasztásának szempontjai a források adottsága, és hogy a narratívára nézve „*különböző, de jellemző legyen*” (165. old.). A társadalomtörténet kvantitatív eljárásai jelennek meg Papp Barbara Horthy-korszakot érintő kutatásában is. A szerző egy – hagyományos történetírással szemben – alulreprezentált társadalmi csoportra helyezi a hangsúlyt. Jelen esetben nem egyes épületek szolgálnak a vizsgálatok helyszínéül, hanem egy intézményrendszer és annak résztvevői. Az érettségiző lányok továbbtanulási terveit és az azokat befolyásoló külső tényezőket (törvények, társadalmi megítélés) írja le. A kutatómódszer-tanhoz kapcsolódóan, a lábjegyzetekben többször is kitér néhány problematikára, melyek sokszor megmásíthatják a statisztikai adatokat, így új meglátásba helyezi azokat (154.; 156. old.). Felvázolja, hogy a korszak milyen nehézségek elé állította a felsőoktatásba bekapcsolódni vágyó lányokat. A nemi, faji megkülönböztetés mellett az értelmiségi réteg munkanélküliséggel szembeni harcával is szembesülniük kellett (149. old.). Emellett a fiúkra vonatkozó adatokat is megismerhetjük a felmérések újraértelmezése után, összehasonlítva a levont következtetéseket. Az óriási információhalmaz azzal veszélyeztet, hogy háttérbe szorul a történelmi szereplő, és statikussá válik a mondanivaló. Ezt esetleg interjúk, egyedi történetek beemelésével lehetne optimalizálni. Így lehetőség nyílna egy mentalitástörténeti rész elkészítésére is, mely az érettségiző lányok egyéni elhatározásait vizsgálná. (Például kiemelni valakit azok közül, akik bejutottak, vagy azok közül, akik kimaradtak.) Mindezeknek természetesen az adott forrásbázis szab leginkább határt. (Ezzel kapcsolatban szoros összefüggés fedezhető fel a könyv 225. oldalától olvasható tanulmány témájával, mely hasonló egyéni történeteket dolgoz fel.)

Élménytörténet

A visszaemlékezések és naplóbejegyzések itt-ott előkerülnek még a jobbára kvantitatív eszközökkel dolgozó tanulmányok között is, de mégsem ezek állnak a fókuszban. Kulcsár Beáta az impériumváltás élményeinek történetét dolgozza fel három személy naplóját és visszaemlékezéseit felhasználva. Az ezekben szereplő tapasztalatok feltárásának nem biográfiai elkészítése a célja. Az emlékeiken keresztül kirajzolódik az 1920 utáni impériumváltás különféle lecsapódása (256. old.).¹⁴ Tehát az, hogy egyénileg hogyan küzdöttek meg magánéletükben, közéletükben, szellemileg, egzisztenciálisan a rájuk ható, de felettük álló esemény hatásaival. A lábjegyzetek itt is fontos adalékinformációt tartalmaznak az adott egyén életéről vagy az országos politikai eseményekről (251. old. 3. lábjegyzet.). A három perspektíva külön-külön kerül bemutatásra egy forrásokról és módszertanról írt rövid összefoglalót követően. A források keletkezését övező kontextus még inkább felértékelődik, hiszen az is hozzátesz a bemutatott egyének élményeinek értelmezéséhez. Az összegzés a három történetben való közös és eltérő elemeket taglalja (267. old.). Foglalkozásuk révén nemcsak az egyének magánélete, hanem egyházi és köztisztviselői (politikai) irányból is kirajzolódik az impériumváltás és az új társadalmi helyzet kezelésére való törekvés (270–271. old.). A szerző saját interpretációja mellett a narratívákat beilleszti a már meglévő kollektív szemléletmódok soraiba (264–265. old.). Kiemelendő, hogy a naplók bejegyzései – pontosabban a két visszaemlékezésé – hogyan determinálták a múltat, jelent és jövőt a saját élményeik alapján. Igaz, szerzőik sosem találkoztak, de mégis tetten érhető

¹⁴ A források jellegéből adódóan a szerző felhívja a figyelmet, hogy még maguk az emlékezések sem szolgáltatnak teljesen rekonstruálható képet a szereplők „valós” tapasztalatairól. Bolgár–Koloh–Kulcsár 2022. 256. 17. lábjegyzet.

leírásaikban a kisebbségbe került magyarság feladatainak kollektív megfogalmazása (269. old.). A különféle naplók és bejegyzések sajátos elbeszélést nyújthatnak egy-egy nagyobb közéleti eseményről, viszont Detre Katalin munkája egy mozgalom felépülését mutatja be. A *mozdulatművészet mozgalom* egyéni és kollektív autonómiatörekvésekre tett hatására hívja fel a figyelmet. A bevezetőben megismerhető a mozgalom kialakulása, struktúrája. Feltűnő párhuzam, hogy a 19. században létrejött életreform-mozgalom sokban hasonlít a manapság is oly népszerű életvitelre koncentrááló mainstream irányzatok tartalmára. „*A reform érintette a táplálkozást, a higiénit, a testkultúrát, az öltözködést, lakáskultúrát, a szabadidőt, férfi és női szerepeket, a szexuális élet megítélését és a gyermeknevelést.*” (226. old.). Ehhez szorosan kapcsolódott a mozdulatművészet, ami a 20. század elején kezdett elterjedni Magyarországon. A tanulmányban megismerhetők azok az országban tevékenykedő oktatók, akik meghonosították ezt az irányzatot. A táblázatban szerepel a név, születési év/hely, felmenők származási helye, eredeti név, választott név, felekezet stb. (228–229. old.). A táblázat összeállításához évkönyvek mellett leginkább a benne megjelenő egyének naplóit, a családjaik hagyatékát használta. Ezek további elemzése során fény derül arra a társadalmon belüli csoportra, akik a mozdulatművészet által kapcsolati tőkéhez, egzisztenciához, presztízshez jutottak (242. old. 58. lábjegyzet.). Visszaemlékezések és naplók szövegei nyújtják az élménytörténeti vonatkozást, amelyek leginkább a lábjegyzetekben jelennek meg a biográfiai adatokkal együtt. Emiatt sokszor a főszöveg eltörpül az ott olvasható anyagokkal szemben. Ezek az idézetek viszont kulcsfontosságúak az elemzés felvetéseinek értelmezéséhez az olvasó szempontjából.

Az eddigi feljegyzések leginkább országos szintű – vagy Kulcsár esetében azon is túlmutató – események vizsgálatához vezettek. De találhatók egy mikroközösséget sújtó krízishelyzetre adott különféle válaszokat kimutató feljegyzések is. Ezek középpontjában állhat egy város adott társadalmi csoportjának reakciója egy ilyen eseményre. A válságok többféle szempontból értelmezhetők: típusaikat tekintve, előzményeiket, majd megoldásaikat keresve, negatív vagy akár pozitív hatásait vizsgálva.¹⁵ Halmos Károly munkáját több részben is meghatározta ezekre a kérdésekre való válaszkérés. A sok megközelítés közül egy kevésbé elterjedtet, a természeti katasztrófák gazdaságra tett hatásait vizsgálja Bodovics Éva. Manapság a közelmúltban és a jelenben történt katasztrófák gazdasági hatásai és a megoldásukra való módszerek keresése állnak a kutatások középpontjában.¹⁶ Ezzel szemben Bodovics az 1878. évi miskolci árvíz és az arról fennmaradt források vizsgálatát tűzte ki célul. A szerteágazó témát a városi kereskedők és iparosok rétegére gyakorolt hatások és megoldáskereséseik elemzésére szűkíti. Egy rövid elméleti kitekintőben ismerteti a kutatómódszertant és a témaválasztás okait. Ezen túl a katasztrófák gazdasági hatásait is konkretizálja különböző aspektusok elemzésével: „*sebesültek/halottak magas száma, migráció, anyagi javak pusztulása, gazdasági válság, tabula rasa.*” (254–258. old.). A kvantitatív eljárások mellett az eseményről fennmaradt történetek, visszaemlékezések által jelennek meg az olvasó előtt a történelem ágensei. Egyúttal a sajtóban közöltek azt is megmutatják, hogy hogyan vélekedtek a „kívülállók” a krízishelyzetről. Végül megismerhető, hogy a katasztrófa kihívásaira (Toynbee civilizációs elmélete, akár lokális szinten is megfigyelhető), milyen választ adtak az iparosok és kereskedők, hogyan indították újra vállalkozásukat, vagy kezdtek valami teljesen másba (216., 221. old.). Az ismertetés során tár-

¹⁵ A fogalomtörténeti elemzésről részletesen lásd: Kövér 2018. 11–21.

¹⁶ Lásd: Deschenes–Sanders–Botzen 2022.; Kövér 2018. 11.; Bolgár–Koloh–Kulcsár 2022. 203.

sadalomtörténeti szempontok is érvényesülnek, melyek a foglalkozási csoportok károsodásából és azon belül is a két említett csoport részletesebb bemutatásából állnak (214., 215., 218., 219. old.). A szerző maga is kijelöl további utakat a kutatás folytatására: „*iparosoknál vagy a kereskedőknél megfigyelhető gazdasági válság depressziót idézhetett elő Miskolc gazdasági életében is.*” (210., 238. old.). Ennek a kérdésnek tüzetesebb vizsgálatához az egyes vállalatok gazdasági tevékenységének nyomon követését javasolja. Ez talán kiegészíthető az árvíz utáni időszakban létrejött beruházások számának vagy az adózási jegyzékek változásainak elemzésével. Ehhez forrást szolgáltathatnak a városi tanács jegyzőkönyvei, a virilis listák, a városi számvevőség iratai, valamint a sajtó is.

A fogalmi kérdésekhez visszakanyarodva, az azokat övező – akár évtizedekig tartó – diskurzus és vita szolgálhat forrásként. Ezek sokszor nem a tudományos párbeszéd formájában jelennek meg, mint az a historiográfiai részben olvasható. Az ilyen kérdések körüli viták kiválasztásánál nem árt az elővigyázatosság a szerző részéről. Sokszor ezzel olyan területre tévedhet, amely által maga is diszkreditálódhat, akár egy tudományos céllal lejegyzett gondolatmenet miatt is. Efelőli kétségeiről számolt be Halmos Károly is a *Zsidók és zsidóság neves történészek 1945 előtti munkáiban* c. tanulmánya bevezetőjében.¹⁷ A zsidóságról alkotott fogalmak meghatározását egy másik, 2019-ben megjelent munkájában ecseteli, mely József történetének különböző értelmezéseit tárja fel. Érdekessége, a mélyreható elemzés mellett, hogy a konklúzióban egy „*társadalomtörténeti kutatási programot*” jelöl meg. Ez az egyházfegyelem mértékének változásaira vezetné vissza a józsefi történet olvasatának változását. (Végtelen és lehatárolt időhorizontú értelmezés.¹⁸) Ha nem is túl szembetűnő módon, de ennek a gondolatnak a továbbvitelét lehet felfedezni Bolgár Dániel zsidókérdés-vitáról írt tanulmányában. Három perspektíva felől közelít. Egyfelől az „*örök zsidó*” definíciójának kialakulása, majd a zsidókérdést mint „*beilleszkedési játszmát*” és „*térfoglalási játszmát*” elemzi (188., 191. old.). A magyarázatokat először egy náci propagandafilmben megjelenő „*gettózsídó*” és „*bankárzsídó*” fogalmi párosra vezeti vissza (188. old.). Még visszább tekintve kiemeli, hogy a felvilágosult gondolkodás zsidókérdésének központjában az asszimiláció állt. Erre közéleti példák, de leginkább Voltaire és magyar vonatkozásban Eötvös József elméletei olvashatók. A térfoglalás kérdésében a radikálisabb Heinrich von Treitschke 20. századi, majd Wilhelm Marr és Istóczy Győző 19. századi „*zsidókoncepcióit*” sorakoztatja fel. A kérdés megválaszolása tehát korszakoktól és eszmeáramlatok hatásaitól is függ. A Halmos által kiemelt egyházfegyelem gyengülésére – így az értelmezések átalakulására – ezek alapján újabb példa lehet a felvilágosodás (190–191. old. Az örök zsidó, mint Ahasvérus.). A tanulmány végén a zsidókérdés-vita újabb kérdéseivel találkozhat az olvasó, s ezekre választ a szerző egyéb munkáiban találhat.

Összegzés

Rövid összegzésként elmondható, hogy e tanulmánykötet emléket állít Halmos Károly munkássága majdnem minden területének. Ennek sokszínűsége a könyvben megjelent alkotások témaválasztásaiban is fellelhető. A gazdasági, társadalom- és eszmetörténeti értekezésekben jól kirajzolódnak Halmos kutatásainak eredményei. Ha valaki e témák tüzetesebb megismerésével szeretne foglalkozni, ez a könyv lehet a kiindulópontja.

¹⁷ Halmos 2015. 24–25.

¹⁸ Halmos 2019. 84–85.

Szakirodalom

- Bódy 2010. Bódy Zsombor: A Hagenström-modell. In: *Aetas*, 25. (2010) 1. sz. 218–223. http://epa.oszke.hu/00800/00861/00048/pdf/aetas_2010-01_218-223.pdf
- Bolgár–Koloh–Kulcsár 2022. Hitel és hit – Tanulmányok Halmos Károly tiszteletére. Szerk.: Bolgár Dániel, Koloh Gábor, Kulcsár Beáta. Bp., 2022.
- Deschenes–Sanders–Botzen 2022. Olivier Deschenes, Mark Sanders, W. J. Wouter Botzen: The Economic Impacts of Natural Disasters: A Review of Models and Empirical Studies. In: *Review of Environmental Economics and Policy*, Volume 13. (2019) Issue 2. 167–188. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1093/reep/rez004>
- Halmos 2008. Halmos Károly: Családi kapitalizmus. Bp., 2008.
- Halmos 2009. Halmos Károly: Hagenström mint ideál. A szépirodalom társadalomtörténeti elemzésének lehetőségei. In: *Sic Itur Ad Astra*, 20. (2009) 59. sz. 49–72.
- Halmos 2015. Halmos Károly: Zsidók és zsidóság neves történészek 1945 előtti munkáiban. In: *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 5. (2015) 2. sz. 24–38. http://socio.hu/uploads/files/2015_2/halmos.pdf
- Halmos 2018. Halmos Károly: A váltó útja az 1869. évi csődiratok tanúsága alapján. In: *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2017–2018 – Hitel – Bank – Piac*. Főszerk.: Kövér György, Pogány Ágnes, Weisz Boglárka. Bp., 201–219.
- Halmos 2019. Halmos Károly: József pátriárka történetei. In: *Ma 70 – Tanulmányok Madarász Aladár tiszteletére*. Szerk.: Havran Dániel, Klement Judit, Nagy Dániel Gergely. Bp., 2019. 69–92.
- Halmos 2020. Halmos Károly: Kinek mi köze hozzá? Csődper és fenytőeljáráás Steinberger Manó ellen. In: *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2020 – Hálózat & Hierarchia*. Főszerk.: Kövér György, Pogány Ágnes, Weisz Boglárka. Bp., 2020. 273–289.
- Halmos 2021. Halmos Károly: Költség és költészet – Esmék gazdaság- és társadalomtörténete. Bp., 2021.
- Kay, A. 2009. Alison C. Kay: *The Foundations of Female Entrepreneurship: Enterprise, Home and Household in London, c. 1800–1870*. New York, 2009.
- Költség és költészet 2020. Költség és költészet – Konferencia a 65 éves Halmos Károly tiszteletére. Konferenciaprogram, 2020. február 28. <https://btk.elte.hu/dstore/document/1743/Halmos%20K%C3%A1rly%2065.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. január 04.)
- Kövé 2018. Kövér György: A növekedés terhe. Bp., 2018.

Kalló Olga Borbála

**András Edit – Mélyi József – Pető Andrea (szerk.):
Elhallgatva. A háborús erőszak története és megjelenítése.
Budapest Főváros Levéltára, Bp., 2022. 299 oldal.**

Az András Edit, Mélyi József és Pető Andrea szerkesztette *Elhallgatva. A háborús erőszak története és megjelenítése* című tanulmánykötet a Háborúkban megerősakolt nők emlékezete projekt keretén belül Budapest Főváros Önkormányzatának támogatásával, 2022-ben került kiadásra Budapest Főváros Levéltára által.

A kötet felépítését tekintve négy fő egységre tagolódik, melyek válogatott tanulmányai, valamint az utolsó fejezet interjúi révén bepillantást nyerhetünk a nők háborús megerősakolásának történetébe, megismerkedhetünk az erőszak vizuális megjelenítésének lehetőségeivel, valamint a traumafeldolgozás folyamatával és az emlékműállítás széles spektrumot átölelő jelentőségével.

Ahogy a szerkesztői előszó is utalást tesz rá, a háborús nemi erőszak témaköre hosszú időn keresztül tabunak számított. A borzalmakat elszenvedett nők nem hozhatták nyíltan felszínre a gondolataikat, az érzéseiket, hanem egyedül, önmagukba fordulva próbálták a traumát feldolgozni. Ez a néma csend pedig az elérhető források, így a témát övező és egyre inkább kibontakozó kutatások esetében is negatívan hatott. A hallgatás azonban az örökkévalóságig nem tartható fenn, mivel a szüntelen őrlődés, az önmarcanogolás, a ki nem mondott szavak által egyre növekvő lelki teher – egy támogató és megértő közeg hiányában – fokozatosan, belülről emészti fel az érintett személyeket. Ebből az állapotból kiutat jelenthetnek a nyíltan felvállalt érzelmek, az elmondott személyes történetek révén megelevenedő egyéni sorsok szélesebb körben való ismertté válása.

A háborús nemi erőszak kutatására és feldolgozására, valamint a témával kapcsolatos érzékenyítésre irányuló törekvések közül nem az *Elhallgatva* az egyetlen és kizárólagos példa. A nők elleni erőszak második világháború alatti történetét mutatja be Kunt Gergely *Kipontozva...*, valamint Pető Andrea *Elmondani az elmondhatatlant* című könyve is. A szerzők szintén említést tesznek például a traumafeldolgozás lehetőségeiről, mint amilyen a nők egymás közti segítő kapcsolata,¹ de képet kaphatunk az erőszak vizuális kultúrájának alakulásáról is.² Ezek ismeretében jogosan merülhet fel az olvasóban az a kérdés, hogy mennyiben tud még az *Elhallgatva* című tanulmánykötet újabb nézőpontokat felvillantani, és eddig megfelelő mértékben fel nem dolgozott forrásanyagokkal szolgálni.

Ahhoz, hogy a kötet értékeit és a hazai szakirodalomban is hiánypótlónak számító jellegét felismerjük, nem is kell hosszan elmélyülni a sorok között, hiszen már a *Történelmi emlékezet* címet viselő első fejezetben kibontakozik, hogy ez a munka – az előbb említett művekkel ellentétben – a vizsgálat tárgyát nem szűkíti le kizárólag a magyarországi eseményekre és a II. világháború időszakára, hanem határokon és különböző korszakokon átívelően igyekszik képet nyújtani a nők helyzetéről. Ez a megközelítési mód pedig alátámasztja, hogy a háborús erőszak nem egyedi és egyszeri történés, hanem a tér változásával

¹ Kunt 2019. 134.

² Pető 2018. 190–196.

és az idő múlásával visszatérő jelenség, amely egyre inkább indokolttá és nélkülözhetetlenné teszi a témával való foglalkozást. Ebben a tekintetben fedezhető fel a kötet másik jellegzetessége, hogy a válogatott tanulmányok szerzői elsősorban történészek s művészettörténészek, de van köztük antropológus, szociológus-politológus³ és pszichológus⁴ is; így több tudományterületet lefedve kellő alaposággal, részletességgel és olykor vizuális elemek alkalmazásával teszik a kutatásuk tárgyává a háborús erőszak eseményeit, a megemlékezés lehetőségeit és annak kollektív vonzatait.

A kötet tehát egy rendkívül sokszínű szerzőgárdát vonultat fel, amit tovább fokoz az a tény, hogy közülük többen felsőoktatási intézmények tanáraiként,⁵ doktorandusz hallgatókként,⁶ különböző kutatócsoportok tagjaiként, galériák és múzeumok munkatársaiként⁷ vagy folyóirat-szerkesztőként⁸ végzik kutatásaikat. Ezek a tevékenységi körök lehetővé teszik az adott témában való elmélyülést, a szakmai tudás folyamatos bővítését és az új tudományos eredmények mások felé történő közvetítését, a fellelhető források széles körű feltárását és feldolgozását. Ezt a megállapítást támasztja alá, hogy a tanulmányok meglehetősen heterogén forrásbázison alapulnak, így az elbeszélő forrásoktól, a bibliai történetektől kezdve, a haditudósításokon, az újságcikkeken, a katonanaplókon, valamint az orvosi és jogi viták anyagain át, egészen a hadikár-bejelentő ívekig, illetve a rendőrségi és csendőrségi jelentésekig terjedő forrásanyag segítségével történik a nők ellen elkövetett múltbéli erőszak bemutatása. Az egyes eseteket övező törvényi szabályozás és az alkalmazott szankciók köre a különböző jogi dokumentumok elemzése által válik megismerhetővé. A már így is tekintélyes méretű forrásbázis azonban még korántsem érte el végső formáját, hiszen Pető Andrea egy újabb szempont felvillantásával a vizuális megjelenítést, mint új forráscsoport beemelését javasolja a kutatási mezőbe. Ez az irányvonal pedig további kérdéseket vet fel a tekintetben, hogy beszélhetünk-e egyáltalán olyan történelmi tényről, amely nem rendelkezik vizuális reprezentációval.

Az említett források ismeretében úgy gondolhatnánk, hogy a tanulmányok egyszerre túl sok kutatási területet igyekeznek görcső alá venni, melynek következtében a felületesség és a témák közötti „csapongás” magát a követhetőséget, az átláthatóságot veszélyeztethetik. Ezek a kezdeti félelmek azonban a lehető leghalványabb módon sem igazolódnak be, hiszen a kötet egy logikusan szerveződő gondolatmenetet követ, melynek szálai az azonos arányt képviselő, összefüggő és egymásra építő írások révén egy teljes egészzé fonódnak össze. Ez a tematikai sokszínűség valójában a Háborúban megerőszkolt nők emlékezete projekt egyik alapvető elvárását testesíti meg, mivel az emlékművek (mint köztéri műalkotások) felállításán kívül a téma iránti érzékenyítés is jelentős szerepet játszott a kötet szerkesztése során.

Ezen célkitűzések fényében szerveződnek tehát egy egységgé a kiválasztott tanulmányok, melyek első nagyobb csoportja a nők elleni erőszak történetével foglalkozik. Ismertetésre kerül a magyar–oszmán harcokkal kapcsolatban egyre inkább felszínre kerülő leányrablás, majd az első és második világháború folyamán a katonák által elkövetett nemi

³ Bagi Judit

⁴ Schell Gergely

⁵ Fedeles Tamás, Pető Andrea, B. Nagy Anikó, Turai Hedvig, Vincze Teréz, Mélyi József

⁶ Svégel Fanni, Lator Anna Luca

⁷ Gadó Flóra, Leposa Zsóka

⁸ Magyar Fanni

erőszak jelensége. Kitekintésként képet kapunk a délszláv háború eseményeiről, a Boszniában felállított fogoly- és nemierőszak-táborok működéséről, valamint az egyik legjellemzőbb elkövetési módról, a kényszerterhességről. Megelevenedik előttünk a hutu és tuszi etnikai konfliktus, a ruandai népirtás és az erőszak eszközeként alkalmazott kényszerházasság intézménye. A szerzők munkáinak jelentőségét tovább növeli, hogy azokban a központi trauma ismertetésén túl a nemi erőszak következményeiről, a nemzetközi jogalkotásra gyakorolt hatásokról, az erőszak visszaszorítására tett kísérletekről és az áldozatoknak történő segítségnyújtásról való értekezés is helyett kapott. Fedeles Tamás megállapítása szerint a nők elleni erőszak a késő középkori Magyarország területén, sőt egész Európában és még azon is túl meglehetősen gyakorinak mondható, amely már egyszerűen nemcsak a háborúk velejárójának tekinthető történés, hanem lassan a mindennapok szerves részévé váló, törvényi szankcionálásra szoruló tényező (33).

A következő egység a *Vizuális reprezentációk* vizsgálata köré szerveződik és az erőszak eltérő művészeti ágak révén történő megjelenítését igyekszik bemutatni az ókortól egészen napjainkig terjedően. Már a görög és római forrásokban fellelhetők a nőablás és az erőszak különböző esetei. Példákat találhatunk az ótestamentumi nemi erőszak rituálékra, majd a nemi erőszak narratívák és a keresztény nézetek kapcsolatának vizsgálata révén arra is választ kapunk, hogy miért hiányzik az Újtestamentumból az ilyen jellegű cselekedetek megörökítése. Időben előre haladva a két világháború közötti időszak kulturális szempontból történő megközelítése jól szemlélteti, hogyan és miben nyilvánultak meg az első világháború következményei. Jelentős változás következett be a férfi és a női nem által korábban képviselt tulajdonságokban, amely főként a már több területen is szabadságot élvező „új nő” megjelenésében, a hagyományos férfiaság válságba kerülésében és a családi életet ugyancsak átszövő erőszak jelenlétében ragadható meg. Ez a fajta fordulat a kultúra világát sem kerülte el, ugyanis a nőkkel szembeni erőszak és a kéjgyilkosságok vizuális megjelenítése a képzőművészetek és az irodalom gyakori tényezőjévé nőtte ki magát. A nemi erőszak reprezentációjában az 1970-es évek jelentették a fordulópontot, ugyanis a létrejövő segélyközpontok, szervezetek és a megrendezésre kerülő konferenciák mellett a művészek kortárs performatív gyakorlatokkal igyekeztek hozzájárulni a témát övező tabusítás visszaszorításához. A későbbi időszakokban az említett performanszok tovább élő gyakorlata mellett a különböző médiumokban nyert egyre nagyobb nyilvánosságot a nők elleni erőszak, a nemi erőszak társadalmi és jogi megítélésének a változását célozva meg. A téma feldolgozása végül a filmművészet irányából is megvalósul, melynek keretében három kontinens filmművészetéből származó alkotások jellegzetes vonásai kerülnek a vizsgálat középpontjába. A filmek emlékezésben betöltött szerepe válik a leginkább hangsúlyossá, ugyanis az elemzett fikciós játékfilmek különböző narratív technikák és audiovizuális elemek alkalmazásával olyan eseménysorokat képesek megjeleníteni, melyeket az elmondhatatlanság és a láthatatlanság ténye övez. A felvázoltak alapján megerősítést nyer B. Nagy Anikó kijelentése, mely szerint az idővel háttérbe szoruló vagy új alakot öltő mitológiai és bibliai motívumok ellenére a nemi erőszak szokásrendjeit fenntartó modellek jelen vannak és velünk is maradnak az elkövetkező korok folyamán (138).

A harmadik tematikus egységet azok a tanulmányok alkotják, amelyek a *Feldolgozás és emlékművek* kérdésköre alapján a felállított köztéri emlékművek részletes vizsgálata köré szerveződnek. Az emlékművek által reprezentált nemi szerepek rámutatnak arra, hogy bár a női alak gyakori szereplője az ilyen ábrázolásoknak, az így megjelenített női kép mégsem magát az egyént, egy konkrét, névvel rendelkező személyt testesít meg, hanem

egy alárendelt szerepet, az áldozatiságot vagy éppen a múzsaként való funkcionálást közvetíti. A nők által betöltött szerep századokon átívelően szoros összefüggésben állt a maskulinitás kultúrtörténetével, így ezek párhuzamos elemzése elkerülhetetlen. Az emlékművek ábrázolásmódjában az első világháború hozott jelentősebb fordulatot, aminek következtében az „erős” és az „egészséges” nemzet ideájával azonosított férfialakok helyét a sebesült és az elesett katonák személye vette át, míg a nők az új társadalmi pozíciók kivívása ellenére sem jutottak központi szerephez; így továbbra is csak az emlékművek passzív figuráiként jelentek meg. A ritka kivételek egyikeként említést érdemel Milica Stojadinović-Srpkinja, szerb költőnő saját jogon kapott szobra, valamint az új kontextusba helyezett női akt ábrázolása a *Magyar Fájdalom szobrának*⁹ kalandos útja révén (228–231).

Az emlékművek funkciói azonban nem merülnek ki a változó nemi szerepek közvetítésében és a megemlékezésre törekvő szándékban, hiszen a tüzetesebb vizsgálatuk révén feltárhatóvá válik a propaganda és a hatalom kiszolgálójaként történő működésük is. Az általuk feldolgozott témák folyamatos átalakuláson mentek keresztül, melynek következtében a győzelem vagy éppen a gyász jelenségének ábrázolását fokozatosan az elszennvedett traumák és veszteségek egészítették ki, míg a 20. század végén már a nők elleni erőszak megörökítése is helyett kapott. Az ezt követő időszakban a public art eszközeivel folytatódott a klasszikus köztéri emlékművek megkérdőjelezése és átformálása, de újabb művészeti alkotások is felszínre kerültek, amelyek dokumentációs projektek, különféle installációk és fotósorozatok formájában igyekeztek fenntartani az emlékezést.

A tartalmi szempontokat figyelembe véve ebből az egységből kiemelhetővé válik Schell Gergely tanulmánya, amely a pszichológiatudományra alapozva a traumakutatás fejlődésének állomásairól és a nemi erőszakot elszennvedett nők gyógyulásának lehetőségeiről ad számot. A szerző kitér a társadalmi trauma jelenségének és a Pierre Janet által leírt felépülési szakaszoknak az ismertetésére, melyből kiindulva végül megfogalmazza, hogy a gyógyuláshoz vezető úton a társas kapcsolatok és a támogató közösség jelenléte töltik be az egyik legfontosabb szerepet. Ezt a nézetet képviseli Judith Lewis Herman is, aki a *Trauma és gyógyulás* című munkájában azt hangsúlyozza, hogy a túlélőknek – a felépülésre tett kísérlet első lépéseként – a hozzájuk közel álló személyeken túl a tágabb közösséggel is meg kell osztaniuk az átélteket, hiszen a részükről érkező reakciók erősen befolyásolják a feldolgozás végkimenetelét.¹⁰

A kötetet végül egy öt beszélgetést tartalmazó interjú-csokor zárja, amelyben az emlékezet, a felejtés, a bűn és a felelősség kérdésköréről, az emlékműállítás jelentőségéről és nehézségeiről, valamint az általuk reprezentálható témákról adnak átfogó képet a különböző területeken kiemelkedő teljesítményt nyújtó kutatók és művészek, mint Aleida Assmann, Michael Rothberg, James E. Young, Eduard Freudmann vagy Németh Ilona.

Jól látható, hogy a háborús nemi erőszak jelenségét, az emlékezés szükségességét, valamint annak megnyilvánulási lehetőségeit a kötet szinte minden részletre és tudományterületre kiterjedően igyekszik tárgyalni. A könyv címének ismeretében azonban az olvasóban egyfajta hiányérzet fogalmazódik meg. *Elhallgatva*, de mégis mi húzódik meg ennek a háttérben, milyen hatása van magára a traumát átélt személyekre. Rövid említés történik ugyan a téma tabu jellegére vonatkozóan, melynek keretében az elcsendesülés már

⁹ Eredetileg a budapesti Szabadság téren felállított *Magyar Fájdalom szobra* Émile Guillaume alkotása, melynek sorsáról Leposa Zsóka tanulmánya tesz említést.

¹⁰ Herman 2011. 91.

társadalmi elvárásaként jelenik meg, így a történekekről való beszéd jelentős támadások cél-táblájává teheti az áldozatot. Belátható, hogy a kiadvány terjedelme is véges és a rövid áttekintés sem a legmegfelelőbb megoldás, azonban hangsúlyozni kívánom, hogy a témát pszichológiai szempontból megközelítve más tényezők is a felszínre kerülhetnek a későbbiekben. Ahogyan Menyhért Anna is rávilágít erre az *Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom* című munkájában: a trauma elszenvedője által alkalmazott hallgatás nem kizárólag külső kényszer eredménye, hanem egyfajta belső gát, az átélt borzalmakról való beszámolás képtelensége. A történetek elmondása azonban nagyon jelentős tényező, magának a gyógyulásnak az elősegítője és legfőbb támogatója az egyénre s a társadalomra vonatkozóan egyaránt.¹¹ A hallgatás és olykor a történetek kizárólag ego-dokumentumok, főként naplók formájában történő megörökítése szolgálhatott az önvédelem, de támogató közeg hiányában a feldolgozásra tett kísérlet eszközeként is. A nemi erőszak elszenvedői a fizikai bántalmazáson túl teljesen soha be nem gyógyuló lelki sérüléseket szereztek, így a történetek pszichológiai szempontú megközelítése és alaposabb feldolgozása semmiképpen sem nélkülözhető. A téma iránti érzékenyítés szempontjából ez a megközelítési mód ahhoz is hozzájárulhat, hogy az emberek akár csak egy kis szeletet kapjanak abból, hogy mi játszódhat le az érintettek lelkében, hogyan nehezítik meg a mélyen eltemetni kívánt gondolatok a mindennapjaikat, és milyen hatást gyakorolnak az átéltek a későbbiekben kialakításra váró társas kapcsolataikra.

Összességében a könyv szerkezeti felépítését tekintve mindenképp pozitívumként emelhető ki a válogatott tanulmányok által megjelenített tematikai sokszínűség, a szakmai, de közben mégis olvasmányos írásmód, a kifejtett tartalom vizuális ábrázolása és a túlzott mértékű statisztikai adatokat mellőző jelleg, melynek köszönhetően a kötet a szakmai berkeken túl minden bizonnyal egy szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is számot tarthat.

¹¹ Menyhért 2008. 5.

Szakirodalom

- Herman 2011. Judith Lewis Herman: Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig. Bp., 2011.
- Kunt 2019. Kunt Gergely: Kipontozva... Nemi erőszak második világháborús naplókban. Bp., 2019.
- Menyhért 2008. Menyhért Anna: Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom. Bp., 2008.
- Pető 2018. Pető Andrea: Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt. Bp., 2018.

Kovács Gyula

A politika reprezentációja a kortárs könnyűzenében

A Botos Máté által szerkesztett kötet¹ szerzői meglehetősen nehéz feladatra vállalkoztak, amikor azt gondolták, hogy a kortárs könnyűzene és politika kapcsolatáról kívánnak valamilyen érvényeset kijelenteni. Hiszen tudjuk, hogy mind a két terület meglehetősen összetett önmagában is, de a kombinálásuk különösen nagy szellemi kihívást jelent. A kötetnek nagy érdeme a globális látásmód mellett, hogy olyan zenei műfajok is a vizsgálódás körébe kerültek, melyeket egyébként a társadalomtudományi, és ezen belül a történelmi kutatások el szoktak kerülni.

Ahogy a szerkesztő is megjegyzi a kötet előszavában, a politika és a zene kapcsolata több évezredes múltra tekint vissza, mindkettő kölcsönösen felhasználta a másik által rendelkezésre bocsátott kommunikációs teret. A két szféra közötti kapcsolat iránti tudományos érdeklődés viszont meglehetősen újkeletű, mindössze néhány évtizedes múltra tekint vissza, és különösen az ezredfordulót követően erősödött meg.

A kötet nem a legszigorúbb tudományosság elvei szerint lett megszerkesztve. A tanulmányok között vannak tudományos igényű megszerkesztett munkák, de olyanok is, amiket szerzőik inkább csak abból a célból írtak meg, hogy elindítsák a közös gondolkodást az adott témával kapcsolatban. A szerzők között vannak tudósok, de hivatásos zenészek is, akiknek közös célja az, hogy közelebb hozzák egymáshoz a tudományos kutatást és a mai popkultúrát, ami minden korábbinál jobban befolyásolja a kortárs társadalom világgképét.

A témakör jeles kutatója, Csatári Bence által írt tanulmány a Tánccal- és Sanzonbizottság működésén keresztül a Kádár-korszakban meglehetősen összetetten működő, több testület által gyakorolt zenei cenzúra egyik szegmensét mutatja be. A szerző rámutat arra, hogy a nevezett testület, különösen a Magyar Rádióval történő hatásköri ütközések miatt gyakorlatilag soha nem tudta megvalósítani teljesen a deklarált célját, a közönség elé kerülő könnyűzenei művek előzetes szűrését. Miután döntéseit más szervek rendre felülírták, vagy például a „Kopaszkutya” című film esetében a testületet már eleve megkerülték,² valamint a szerzők is rendre önkritikát gyakoroltak műveik közreadása előtt, a bizottság működése egyre inkább értelmetlenné vált, és még a rendszerváltás bekövetkezése előtt, minden visszhang nélkül szüntette be a működését.

Pintér Károly írása azt a kérdést fogalmazza meg, hogyan válhatott a nemzeti érzelmeket felgerjesztő „István, a király” a késői Kádár-rendszer éveiben rendkívül népszerűvé, az elsőszámú nemzeti rockoperává? Milyen viszonyok között keletkezett az alkotás, illetve melyek voltak azok a szerencsés körülmények, amelyek lehetővé tették, hogy a kor viszonyai között egyáltalán színpadra kerülhetett? Ennek ismertetéséhez a szerző először is a korabeli politikai viszonyokat járja körül, mivel nem volt evidens, hogy a pártállam internacionalista alapokon nyugvó ideológiája ellenében egy nemzeti érzelmekkel telített zenés darab egyáltalán a színpadra kerülhetett. Sőt, a rockopera nemhogy a „tűrt” kate-

¹ A politika reprezentációja a kortárs könnyűzenében. Szerk.: Botos Máté. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2020.

² Botos (szerk.) 2020.

góriába nem tartozott, de az állami szervek gyakorlatilag minden médiatámogatást megadtak a sikeréhez. A kérdés így csak az lehet, hogy mik voltak azok a megfontolások, amelyek egyes pártállami vezetőket ilyen döntésre készítettek? Mindenképpen fontos tényező volt a Bródy–Szörényi szerzőpáros népszerűségén és a befolyásos Nemeskürty István támogatásán túl az, hogy a rendező Koltay Gábor jó kapcsolatokat ápolt a budapesti pártvezetéssel, különösen Maróthy Lászlóval. Emellett a támogatók közé tartozott Pozsgay Imre, a Hazafias Népfront főtükára, valamint Fejti György, a KISZ KB első titkára is. Koltay emellett ügyesen tudta a rockopera körüli propagandát a „korszerű hazafiság-érzés” erősítése, mint cél köré építeni. A szerző azt a politikusi indítékot is felveti a rockopera támogatásával kapcsolatban, hogy egyes pártállami vezetők a belpolitikai feszültségek levezetésének egyik eszközét látták a nemzeti érzelmekkel operáló zeneműben, illetve a radikálisabb zenei irányzatok, együttesek, illetve a nyugati kulturális hatás háttérbe szorítását várták tőle. A támogatásuk pedig abból a szempontból is érdekes, hogy a Bródy János által írt szöveg tele van a korszakra oly jellemző áthallásokkal. Mindezen megfontolások figyelembevételével mellett is kijelenthető, hogy a rendkívül sikeres rockopera a késői Kádár-korszak nemzeti ébredése egyik kulcselemének nevezhető.

Fekete Balázs a posztjugoszláv underground, jelen esetben a szerb és a bosnyák könnyűzene témakörét járja körül, különösen kihangsúlyozva ezek politikához való kapcsolódási pontjait. Azt elemzi, hogy a politikai hagyomány, ami a posztjugoszláv környezetben az ellenállás hagyománya, hogyan határozta meg mindmáig a politikai kultúra megkülönböztető jegyeit. Ezzel kapcsolatban igyekszik a politikai kultúrát és hagyományt definiálni, illetve megvizsgálja, hogyan képesek ezek a tényezők a politikai cselekvésre hatást kifejteni. A politikai hagyomány elemzése főleg a konzervativizmus, ezen belül is elsősorban a brit irányzat szemszögéből fontos, amit a szerző Michael Oakeshott gondolatrendszerén³ keresztül mutat be. Oakeshott számára pedig a politika nem más, mint a társadalom számára fontos kérdések folyamatos megvitatása, és ezen keresztül a fejlődés irányának kijelölése. A politika szerinte nem ideológiai alapú tevékenység, hanem a hagyományokon alapul, és a célja az azokon alapuló törekvések és szimpátiák megvalósítása. A tanulmány szerzője a fentebb leírt célkitűzések alapján vizsgálja három együttes, a Beogradski Sindikat, a Dubioza Kollektiv és a SARS zenei tevékenységét egy-egy zeneszámon keresztül. Az első zenekar a szerb underground meghatározó formációja, a rap műfajában alkot nemzetileg elkötelezett, társadalmi kritikát megfogalmazó zeneszámokat. A különböző műfajokat ötvöző, kritikus dalszövegeket alkotó Dubioza Kollektiv az utóbbi években a külföldön is legjobban ismert bosnyák zenekarrá vált. A szerb nemzetiségű, alternatív-anarchista SARS sem idegenkedik a kritikus dalszövegek felvállalásától. Az együttesek dalai hasonló gondolatvilágra alapoznak: a jugoszláv korszak megítélése, a múltbeli és a jelenlegi politikusok kritikája és az elitellenesség, a jelenkori történések múltbeli okai, vagy pedig különböző, sporttal kapcsolatos utalások, tekintve, hogy a rajongók egy része egyben nagy sportkedvelő is, és különböző belgrádi futballklubokhoz kötődik. A tanulmányt összegezve a szerző megállapítja, hogy a könnyűzene segítségével igenis közelebb lehet kerülni egy ország vagy egy régió politikai hagyományához.

Salát Gergely írása a kínai kultúrpolitika világába kalauzol minket, bemutatva a politikai vezetés azon, régmúlta visszavezethető törekvéseit, melyek a kínai zeneipart, főleg a könnyűzenét is az egypárti diktatúra propagandájának szolgálatába kívánják állítani. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan alapos áttekintést nyújt a kínai zenei élet elmúlt néhány

³ Oakeshott 1962.

évtizedben bekövetkezett fejlődéséről. A mindenkori kínai vezetés gyakorlatilag több, mint kétezer éve rendszertől függetlenül mindig is uralni akarta a zenei életet, mivel azt politikai eszköznek tartja, aminek a célja nem pusztán csak a szórakoztatás. A kommunista Kínában ez a törekvés azzal egészült ki, hogy a zenének a szocializmus építését kell szolgálnia, és a dolgozók életét kell megjelenítenie. Ez a kijelentés a pártállami Kína egész történelmére igaz, az 1970-es évek végétől elinduló átfogó reformok gyakorlatilag csak a módszerek változását hozták magukkal. Az ekkor induló gazdasági nyitás mellett kulturális nyitás is bekövetkezett abban a tekintetben, hogy az addig uralkodó indulók és népi operák mellett a kínai popzene és sokkal mérsékeltebb ütemben egyéb műfajok is elindultak hódító útjukra. A kínai popzene, a C-pop állami vezetés általi gyors elfogadásában jelentős szerepet játszott az, hogy teljesen apolitikus műfaj, és a tömegek közömbössé tétele egy diktatúra számára mindig hasznos. Emellett ügyesen alkalmazva, hazafias témákat elővezetve, időnként politikai célokra, így például a különböző országokban élő kínai közösségek kulturális egységesítésére is fel lehet használni. A popzene mellett a rock műfaj sokkal inkább periférikus helyzetű, jobbra a nagyvárosi, értelmiségi fiatalság kedveli, és nincsenek igazán nagy, államilag támogatott sztárjai, bár a kezdeti idealizmus elmúlása után e zenei szegmens keretein belül is erőteljesen megjelent a kereskedelmi szemlélet és az öncenzúrára való hajlam. A gyakori önkritikában persze szerepet játszik az is, hogy a kínai cenzúra egyáltalán nem központosított, ebből következően viszont egy meglehetősen kiszámíthatatlan rendszer. A fentiekből is jól látszik, hogy a szókimondó, az ottani viszonyok között underground körbe tartozó zenei műfajoknak, mint például a rap vagy a hip-hop, Kínában nem sok babér terem, ezért az előadók ezeknél is egyre inkább az öncenzúra irányába mozdulnak el, ha az ellenőrzött médiában meg akarnak jelenni a közönség előtt. A zenei előadók alkalmazkodási kényszerében persze az is szerepet játszik, hogy a technológia fejlődésével az állam ellenőrzési lehetőségei folyamatosan növekednek. Ezeket a technológiai lehetőségeket pedig a pártvezetés egyre inkább az ellenzéki gondolatok és a nyugati hatások visszaszorítására használja fel, ez a fordulat a jelenlegi vezetésnek köszönhetően az utóbbi néhány évben egyre jobban kitapintható.

Tóth Eszter Zsófia tanulmánya ismét a kádári időszak könnyűzenére vonatkoztatott hatásait vizsgálja. A szerző már az írás elején megállapítja, hogy a magyar társadalomban a politikához való viszonyt alapvetően meghatározza az illető személy Kádár-rendszerhez, és így Kádár János személyéhez való viszonya. A korszakhoz a véleményformálók vagy pozitívan, vagy pedig negatívan viszonyulnak, alig vannak tárgyilagos megközelítések. E két megközelítés jelen van a kortárs magyar könnyűzenében is, a pozitív megközelítésre a Hétköznapi CSAlódások nevű baloldali punkzenekar „Magyar Népköztársaság” és „Meghalt Kádár”, míg a negatívra a Kárpátia nemzeti rock együttes „Neveket akarok hallani” című számaival hozza fel példaként. Az előbbi együttes a Kádár-kori létbiztonság után vágyakozik, míg az utóbbi az 1956-os megtorlásokat irányító Kádár negatív szerepét hangsúlyozza ki. Két teljesen eltérő álláspontot láthatunk, pedig a szerző szerint a punk és a nemzeti rock irányzat kiindulópontja közös, a szakítás közöttük csak az 1980-as évek közepén következett be, mivel eltérő hatással volt rájuk a pártállami ifjúsági sajtó. A szerző összegzésében megállapítja, hogy a korszak zenei ábrázolása alapvetően kapcsolható ahhoz, hogy a zenekarok és rajongóik, illetve felmenőik hogyan élték meg azt.

Kőszeghy Miklós írásában, amit ő csak szerényen „esszékísérlletnek” nevez, a Hobo Blues Band együttes 1984-es, egységes koncepció alapján készült „Vadászat” című tematikus nagylemezét elemzi. Az elemzés nem terjed ki a lemez összes dalára, inkább csak a

politikailag kritikusabb szerzeményeket vizsgálja. Megállapítja, hogy az együttes zenéje egyszerre modern és parodisztikus, ráadásul olyan műfajt műveltek, a rockos bluest, ami nálunk akkoriban nem volt igazán jellemző. A kultikus nagylemez összetettségét jól jelzi, hogy emellett tele van olyan utalásokkal, amit a korszaknak a műfaj és a politika iránt érdeklődő, felnőtt, művelt közönsége értett igazán. Az olyan szerzemények például, mint „A hajtók dala”, vagy „A vadászok bevonulása” hemzseg a kétértelmű utalásoktól. Az írás végén a szerző még mindig aktuális népszerűségének keresi az okát. Egyrészt azért, mert, ahogy a tanulmány írója fogalmaz, nem a kereskedelmi televíziózás műanyag terméke. Másrészt pedig, mert ugyan minden változásban van, a társadalmi közgondolkodásban mégis vannak állandó mintázatok.

Stumpf András írásában⁴ azt fogalmazta meg, hogy Cseh Tamás öröksége a magyar kultúra mindmáig élő hagyományának a részét képezi. Az énekes életműve azonban elképzelhetetlen Bereményi Géza hozzájárulása nélkül. Ők ketten egyenrangú partnerként, mint zenész és szövegíró hozták létre a máig felejthetetlen életművet, így a tanulmány is a hozzájárulásuk szempontjából vizsgálja azt. Sikerükhöz kellett Cseh félszűzessége, kedvessége és személyessége, de ugyanakkor Bereményi Géza és később egy rövid ideig Csengey Dénes írói kvalitásai, valamint a Huszonötödik Színház működése. Ezek mellett az ártatlannak látszó ironia tette lehetővé, hogy a politikai töltéssel rendelkező dalok eljuthassanak a közvélemény azon részéhez, amely megértette őket. Pedig a huszadik század traumatikus eseményei rendre említésre kerültek a dalokban, még a Don-kanyar és 1956 is. A Cseh Tamás által énekelt dalok jobban megragadták az értelmiség bizonyos körei számára az 1970–80-as évek Magyarországnak hangulatát, mint bármiféle publicisztika. A szerző azt is kiemeli, hogy bár Cseh Tamás zenei munkássága erősen politikai ihletésű, a politikától mindvégig igyekezett távol tartani magát, annyiban mindenképpen, hogy egyetlen párt mellett sem folytatott nyílt propagandát. Lehet, hogy éppen ez az oka annak, hogy a Cseh–Bereményi–Csengey zenei együttműködés eredményei máig tartó hatással bírnak.

A tanulmánykötet széles spektrumát jól mutatja, hogy Pintér Melinda tanulmánya a tiltakozó hangvételő, úgynevezett protest-dalok újabb felvirágzásának okait járja körül a Trump-elnökség időszakában. A bevezető részben meghatározza az úgynevezett protest-dalok mibenlétét és áttekinti azok múltját. A jelentőségüket abban ragadja meg, hogy a közbeszédbe tudnak emelni egy korábban marginálisnak tartott problémát. A témák ugyan az amerikai történelem során folyamatosan változtak, de a tiltakozó dalok nem szorultak háttérbe, sőt a számuk és jelentőségük folyamatosan növekedett, hogy aztán Trump elnökségének idején csúcsonadjon ki. Ennek okát egyrészt abban látja, hogy ez a kormányzat republikánus, másrészt pedig abban, hogy a 2010-es évek második felében az amerikaiak többsége a hírekről már az internetről, ezen belül pedig a közösségi médiából értesült. A médiaplatformok és videómegosztók pedig lehetővé teszik azt, hogy a nem fősodorba tartozó előadók is hallathassák a hangjukat. Ennek fényében nem biztos tehát, hogy több protest-dal születik, mint korábban, csak könnyebben jutnak el a közönségükhöz. A harmadik okot pedig abban látja, hogy Donald Trump társadalmi elfogadottsága igen alacsony volt az elnöksége idején, de már az elnökségért folytatott kampány során is. A tiltakozó dalok újszerű vonása, hogy egyrészt gyakorlatilag minden zenei műfajban előfordulnak, másrészt különös figyelmet szentelnek az elnök személyének, te-

⁴ Az írás a www.valasz.hu oldalon jelent meg 2019. január 22-én. Ez is jó példa a kötet műfaji sokszínűségére.

kintve, hogy elnökségének időszakában véleménye és politikai döntései szorosan összefüggtek egymással. A tiltakozás persze sokféleképpen nyilvánulhat meg, lehet teljesen nyílt, de sokkal burkoltabb is. A szókimondás inkább a rap és a hip-hop műfaj sajátja, más műfajokra inkább a finomabb megfogalmazás a jellemző. Azóta persze Trump megbukott, de a protest-dalok nem fognak eltűnni az amerikai kulturális hagyományból.

Ahogy a következő írás szerzője, Fejes János megfogalmazza, a három fogalom, a nemzeti romantika, a globalizáció és az extrém metál első hallásra igencsak távol esik egymástól. A tanulmány azonban igyekszik meghatározni a három jelenség mibenlétét,⁵ és megtalálni azok kapcsolódási pontjait. A nemzeti romantika jegyében a metál műfajon belül két irányzattal foglalkozik kiemelten: a viking és a kelta metálal. Az előbbi a kereszténységet elutasítva a viking múltat idealizálja, míg az utóbbi sokkal erősebben kapcsolódik az ír katolicizmushoz, de időnként visszanyúl a kereszténység felvétele előtti kelta vallási hagyományokhoz is. A szerző megállapítja, hogy a két irányzat erős lokális vonásai ellenére mára túlnőtt a skandináv államok és Írország határain, hiszen például az Egyesült Államokban és Kanadában is vannak ezen műfajokban alkotó zenekarok.

A kötet szerkesztőjének, Botos Máténak a tanulmánya az első magyar rockopera, a „Sztárcsinálók” kapcsán azt a kijelentést kívánja bizonyítani, miszerint a zenemű Claudius és Néro konfliktusába ágyazva a Kádár-rendszer és a szocialista tábor áthallásos kritikáját fogalmazza meg. A mű ugyan a szöveg és a zene szempontjából is kitűnően megírt és szerkesztett, a hamarosan megjelenő „István, a király” rockopera mégis háttérbe szorította azt. A zenemű alapvetően a politika természetét járja körül, azt az intrikák és a belső alkuk következményeként látatja, így annak semmi köze nem lehet bármiféle erkölshöz, vagy ideológiához. Különösen nem a szocialistához, ami a kései Kádár-korban már teljesen kiüresedett. A politikusok pedig ennek a kiüresedett politikának a termékei, akik már nem képesek újat hozni és így egymással teljesen felcserélhetőek. A sokat emlegetett proletárdiktatúra, illetve annak szelídített változata, a népi demokrácia paródiája is észrevehető a zeneműben. A többség hatalomgyakorlása valójában csak egy kisebbség döntéseit jelenti, amiket erőszakkal tolnak le mások torkán. Az erőszak pedig a legitimitást pótolja. Emellett a szerzők arra is utalnak, hogy a hatalom birtokosai mélységesen lenézik azt a népet, ami fölött uralkodnak. Mivel pedig nem tartják sokra azokat, akik nevében kormányoznak, az általuk irányított propaganda segítségével egy alternatív valóságot kívánnak eladni a kormányzottaknak. Aki pedig nem hajlandó hinni a szép, új világban, arra a hatalom keze kíméletlenül lecsap. A politikai hatalom korlátlansága pedig az imádat és a gyűlölet szélsőséges irányába tolja el a közvéleményt, ami pedig egyik pillanatról a másikra teljesen megváltozhat. A tömeg átmenetileg elviseli az erkölcstelen hatalom terrorját, de egyből bosszút áll, amikor alkalma nyílik rá. Az erkölcs hiánya hosszú távon fenntart-hatatlaná tesz bármilyen politikai rendszert, mert a hatalom birtokosai és az oda igyekvők egymást falják fel. A szerzők mindenesetre nagyfokú bátorságról tettek tanúbizonyítást, amikor ezt az áthallásokkal sűrűn tarkított művet megalkották és közreadták. Talán nem véletlen, hogy a zenemű már az 1980-as években, jórészt az állami szervek tevékenységének köszönhetően egyre inkább háttérbe szorult.

Gyulai Attila írásában meglehetősen szokatlan témát választott, amikor a black metal és a politika kapcsolatait boncolgatja. Abból a feltételezésből indul ki, hogy a műfaj lényege szerint politikai, így politikává válása elkerülhetetlen. Ennek megértéséhez először a black metal mibenlétét járja körül, annak műfaji és ideológiai jellemzőire kérdez rá.

⁵ A szerző a fogalmak témára vonatkoztatott speciális értelmét adja meg.

Igyekszik két, egymástól meglehetősen távoli dolgot összehozni: a francia Deathspell Orchestra⁶ black metal együttest és Carl Schmitt német jogászt és politológust, aki megalkotta az említett metálegyüttes vonatkozásában is vizsgált politikai teológia fogalmát. A teológia szó használata egy kicsit érdekesen hangzik, ha figyelembe vesszük, hogy az említett műfaj legjelentősebb centrumát képező skandináv együttesek nagy része szemben áll a kereszténységgel, önmagukat a viking örökség védelmezőinek tartják, persze ez nem igaz a már említett francia együttesre. A tanulmány alapvető állítása az, hogy az együttes tevékenysége a schmitti keretek között teszi lehetővé a black metal műfaj politikaelméleti értelmezését, másképpen fogalmazva arról van szó, hogy a DsO munkái a Schmitt által megalkotott politikai teológia⁷ irányából érthetők meg igazán. Azaz az együttes által alkotott zeneszámok feltárják és vitatják a vallásos és szekularizált gondolkodás közötti egység és megosztottság kérdését, és azt, hogy mennyiben lehetséges áthidalni a szekularizáció által okozott törés keltette megosztottságot. Az elmélet szerint ez gyakorlatilag lehetetlen, viszont törekedni kell rá, mert e törekvés nélkül bármilyen politikai jellegű cselekvés elképzelhetetlen. Felteszi a kérdést, hogy mi a politika szerepe a szekularizációt követően, amikor a legfőbb hatalom pozíciója bizonytalanná vált? Hogyan értelmezhető az, hogy Schmitt szerint a politika soha nem válhat teljesen szekularizálttá, ami nem ismer el semmiféle szuverén tényezőt, ami fölötte állna? Szuverén hiányában a rendben törés keletkezik, és nincs olyan tényező, ami azt helyreállítaná. A szuverenitás legalapvetőbb megkérdőjelezése, az Isten és a Sátán közötti harc az a terület, ahol Schmitt és a DsO tevékenysége összeér egymással. Ahogy a Schmitt és a DsO közötti kapcsolat nehezen értelmezhető, ugyanez elmondható a DsO és a black metal viszonyáról is, mivel az együttes nem illeszkedik a műfaj jól ismert mintáihoz, már abban a tekintetben sem, hogy a közönség ismerné a zeneszámok szerzőit, így azok valós álláspontját, különös tekintettel arra, hogy a dalok sokszor eltérő álláspontokat ütköztetnek egymással. A nehéz értelmezhetőség ellenére a szerző mégis úgy látja, hogy a DsO állásfoglalása a szuverenitás, az autoritás és a politikai teológia fogalmai mentén írható le. Érthetőbben fogalmazva, a DsO tevékenysége attól lesz a politikai teológiához köthető, hogy nem tagadja a kereszténységet, hanem megerősíti az Isten és Sátán közötti döntés elkerülhetetlenségét. Így a szuverén megválasztása a barátról és ellenségről hozott, korábban Schmitt által megfogalmazott legalapvetőbb politikai kérdéssé válik. A kérdés azonban nem maradhat eldöntetlen állapotban, mivel a schmitti politikai teológia szerint a politika nem merülhet ki egy kérdés megfogalmazásában. A DsO döntése pedig a két szuverén vonatkozásában nem is lehet kétséges, inkább a hozzá vezető út az, amit a zenekar tagjai műveik révén igyekeznek megvilágítani.

A kötet több szempontból is ajánlható a könnyűzene és a politika kapcsolata iránt érdeklődőknek. Először is, a témája magyar viszonylatban meglehetősen szokatlan, nálunk ritkák az ilyen tudományos vállalkozások. Másodsor a kötet tematikai spektruma mind időbeli, mind térbeli dimenziója alapján rendkívül széles, ugyanakkor helyenként igen merész is, ha például az extrém zenei műfajok vizsgálatára gondolunk. Az összetettség miatt is nehéz róla olyan összegzést írni, ami tartalmilag és összefüggéseiben teljesen meg tudná ragadni ezt a tanulmánykötetet. Végül pedig a legtöbb írás messze túllép az ismeretterjesztés szintjén, és az elemzett témával kapcsolatban alapos ismereteket felmutatva mélyreható elemzést nyújt, ami mindenki számára érdekes lehet, aki mélyebbre akar látni a felszínél.

⁶ A szerző rövidítve DsO néven említi az együttest, és ezt a gyakorlatot én is átvettem.

⁷ Schmitt 1992.

Szakirodalom

- Botos (szerk.) 2020. A politika reprezentációja a kortárs könnyűzenében. Szerk.: Botos Máté. Bp., 2020.
- Oakeshott 1962. id. Michael Oakeshott: Rationalism in Politics. London, 1962.
- Schmitt 1992. Carl Schmitt: Politikai teológia. Bp., 1992.

Ónadi Sándor

Ablonczy Balázs: Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921. (Jaffa Kiadó, Bp., 2020. 271 o.)

Ablonczy Balázs a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, 2011–2015 között a Párizsi Magyar Intézet igazgatója, jelenleg pedig az MTA „Lendület” program Trianon 100 kutatócsoportjának vezetője. A kutatócsoport 2016-ban nyerte el a program támogatását, s látott hozzá Trianon vizsgálatához. Azért nemcsak a békeszerződést írtam, mert a recenzióra készülve, a kutatócsoport honlapját böngészve (<https://trianon100.hu>) meglepődve tapasztaltam, hogy a szokatlanul magas taglétszámú (22 fős) közösség mennyire nagy szórással rendelkezik nem csupán a tagok vizsgálati területeit, de képzettségüket tekintve is. Akad közöttük szociológus, művészettörténész, földrajztudománnyal foglalkozó stb.

A program zászlóbontásakor az elsődleges célok között szerepelt a klasszikus diplomáciatörténeti feldolgozás – olvasható a recenzeált kötet szerzőjének gondolata.¹ Ide sorolhatók azok a nagyhatalmak, amelyeknek béketárgyalási stratégiái ismeretlenek (például az Egyesült Államok, Olaszország), vagy feldolgozatlanok a magyar fél szemszögéből. Ehhez kapcsolódik még a magyar delegáció naplójának feldolgozása, kiadása is. Másik fókuszként az összeomlás társadalmát említi a szerző, idesorolva a menekülteket, a lakosság ellátását, a közegészségügy kérdését. A békeszerződés megszilárdulásának vizsgálata jelenti a harmadik gócpontot. Ide sorolható a közigazgatás, gazdaság, házassági piac átalakulása, vagy a rövid életű, *efemer* államok kérdése. Utolsóként Trianon magyarországi emlékezetképe áll.

A téma tehát meglehetősen szerteágazó és rendkívül terhes. Terhes abból a szempontból, hogy tapasztalható egyfajta társadalmi elvárás az eredmények iránt, és terhes abból a szempontból, hogy a nemzeti identitásunk, emlékezetünk – s az utódállamok más polgárai számára is – rendkívül, hanem a leginkább meghatározó történeti eseményről beszélünk. A szerző az *azonnali.hu*-nak adott interjújában úgy fogalmaz, hogy a trianoni békeszerződés azért nem képes „hideg emlékezteté”, történelemmé válni, mert a határon túl máig vannak olyan magyar közösségek, akik a békeszerződés következményeiként kerültek oda, így pedig egyfajta emlékezeti helyként funkcionálnak.²

Az ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921 című kötet 2020-ban, a vizsgált esemény centenáriumi évében jelent meg a Jaffa Kiadó gondozásában. Első kézbevételekor a borító szokatlan színvilága a legmegragadóbb. Vasúti felüljáró alatt öt emberalak látható: egy idősebb, két fiatalabb asszony, a két fiatalabbnak egy-egy gyermek a karjában. Az archív felvétel utólagos digitális színezése szándékosan elnagyolt, ezzel is kiragadva az alakokat a fénykép szürkeségéből. A könyv bevezetőjéből aztán kiderül, hogy a szerző nem a megszokott Trianon-kánon újrirását tűzte ki célul, hanem igyekszik bemutatni az összeomlás, forradalmak, ellenforradalom és Trianon időszakát a társadalom tapasztalatain keresztül, de mindezt elhelyezve a nagypolitikai palettán, s így egyfajta hidat képezve makro- és mikrotörténet között. A társadalomtörténeti fókusz magyarázhatja a borító elrendezését is. A másik szembevetendő tényező a cím. Hogyan lehet az

¹ Ablonczy 2016.

² Ablonczy 2020a.

egyik legnagyobb nemzeti traumánk még mindig ismeretlen? A cím is sejteti, hogy az olvasó nem a szokásos Trianon-blokkokra számíthat. A szerző tudatosan a békeszerződés történeteit szeretné megírni, a különböző tapasztalásokat összevetve, elfogadva azt, hogy a fent felsorolt eseményeket másképp élték meg az ország különböző pontjain élő, vagy más társadalmi státuszú polgárai. Magyar történészként nővum, legalább is számomra, hogy külön foglalkozik az utódállamok lakosságának tapasztalataival is.

A szerző nagyszülei emlékének ajánlja a kötetet. Egy rádióinterjúban³ elmondja, hogy ennek oka az, hogy három nagyszülőjével is sokáig együtt tudott élni, s a generációjuk számára Trianon, valamint a második világháború volt a legmeghatározóbb élmény, rendszerint erről meséltek. A kötet 12 fejezetre tagolt. A kötet több szempontból is határmezsgyén mozog számomra. Egyszerre tekinthető tanulmánykötetnek, hiszen fejezetei önmagukban egy-egy jól körülhatárolt témát járnak körül, mégis törekszik szintetizálni a korábbi és legújabb eredményeket, s azt egy monográfiában közreadni. Talán éppen a jól körülhatárolt témák miatt nem mindenhol éreztem az egyes fejezetek közötti kohéziót, de köze lehet még Ablonczy elbeszélés módjához is. A kötet átmenetet képez szaktörténelmi és ismertető műfaj között. Ezt világosan követik a szerkesztési alapelvek is: a szöveg megfelelően töredezett, nem használ felesleges szakkifejezéseket, és a végjegyzetként helyet foglaló 180 jegyzet is meglehetősen olvasóbaráttá teszi a kötetet. Kevésbé volt zavaró, de mégis szembetűnő, hogy a beillesztett táblázatok, térképek betűtípusa eltért a folyószövegtől. Olvasóbarát még a szöveg nyelvezete. Egy *24.hu*-nak adott interjújában a szerző hivatkozik arra, hogy az első kéziratokból több passzust is törölnie kellett, mert azokat túlságosan is hatásadásnak tartotta.⁴ A mérsékelt hatásadászat eszközeként is kerülhettek be olyan epizodikus elemek, egészen hosszú forrásidézetek, amelyek képesek kiszakítani az olvasót a „hideg emlékezetből” és emberi sorsok megismerésével mérni az eseményeket.

A könyv első fejezete rögtön egy ilyen epizóddal kezdődik: Kuncz Ödön, a Kolozsvári Egyetem professzora gyakran kirándult a szomszédos hegyekben, egy alkalommal azonban nem köszöntek neki az elhaladó román parasztok. A szerző rögtön leszögezi, hogy nem kell mindenben szimbólumokat látni, de felhívja a figyelmet arra, hogy mennyire izgalmas munka felfejtegetni az etnikai viszonyokat átjáró szociális, mentalitástörténelmi, hierarchiai viszonyokat. A bevezető fejezet írástechnikailag a figyelem felkeltését célozza meg. Röviden megismerjük Kuncz Ödön és rokonságának történetét, majd a felekezeti-etnikai viszonyokat, amellyel értelmet nyer a forrásidézet.

Mi lett volna, ha...? fejezet szembemegy a céhes történettudomány dogmájával és megfelelő szakirodalmi altámasztás után eljátszadozik a gondolattal, hogy mi történt volna, ha az Osztrák-Magyar Monarchia megnyeri a háborút, a fegyverszünet után a csapatok nem szélednek szét, ha az országot nem Károlyi Mihály vezeti, ha nem kiáltják ki a Tanácsköztársaságot és hasonló kérdésekkel, amelyek rendszerint előkerülnek, ha nem is szakmai berkeken belül. Véleménye szerint az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásra volt ítélve, esetleg egy győztes háború és egy azt követő katonai diktatúra tudta volna akkori formájában összetartani. Az egyetlen igazi választóvonal a béke aláírásának megtagadása lett volna. Amikor világossá vált, hogy határmódosításokra nincs lehetőség, a békedelegáció és a magyar politikai elit átvette ezt is a lehetséges forgatókönyvek között.

³ Az interjú a Reaktor csatorna meghívására Demkó Attilával közösen készült. Ablonczy–Demkó 2020.

⁴ Ablonczy 2020b.

Az esetleges gazdasági szankcióktól és az azt követő belföldi zavargásoktól tartva azonban elvetette ennek lehetőségét.

A harmadik, *Téli város* címre keresztelt fejezet volt leginkább kívülálló egység számomra. Az első néhány oldala azokkal a műkincsekkel foglalkozik, amelyeket különböző módon próbáltak megőrizni a bevonuló csapatoktól. Így a szomszédos országokhoz csatolt területeken lévő múzeumok egy része vagy Budapestre küldte, vagy elrejtette műtárgyait. Ezt követően három fiatal román értelmiségit ismerünk meg, akik a Nemzeti Múzeumnál listáikat lobogtatva próbálnak érvényt szerezni akarataiknak. Ablonczy a jelenet felvázolása után visszarepít minket az 1918. december 1-i gyulafehérvári román nagygyűlésre, ahol ez a három fiatal találkozott. A szerző ekkor tekeri el az objektívet, ezzel az olvasót berántva 1918 telének Alsó-Fehér vármegyei eseményeibe. A nagygyűlésnek ott-hont adó vármegye történetének, etnikai egymásnak feszülésének története mellett megismerhetjük Gyulafehérvár városi előljáróságának összetételét, az egyének életét, majd a gyűlés részleteit, mint a korszak híradásának módját. Éppen a résztvevők kapcsolati hálója, a történeti kontextusok adatgazdag bemutatása miatt a fejezet itt eltér az olvasóbarát beszédmódtól és kissé nehezen követhetővé válik.

A negyedik fejezet esetében vigyázó szemünket ismét Párizsra vetjük, de Batsányi János versével ellentétben most nem a forradalom exportját reméljük. A fejezet a béke előkészítő munkálataival foglalkozik. A dolgozat elején idézett *nykor.hu* által készített interjúban Ablonczy hivatkozik az Egyesült Államok és Olaszország diplomáciai stratégiájának feltérképezésére, amelyet a fejezetben be is mutat. Érdekes tanulság a wilsoni örendelkezésre való hivatkozás elavultsága. Fontos ráismerni arra, hogy a nagymértékű területi elcsatolás nem feltétlen a magyar politikai elit hibája volt. Nagyhatalmi érdekek szempontjából vizsgálva az Osztrák-Magyar Monarchia, de főleg Magyarország sorsa sokadlagos kérdésként került elő a békekonferencián. A Monarchia már nem tudta ellátni azokat a funkciókat, amiket neki szántak: nem tudott stabilitást hozni az etnikailag tagolt közép-kelet-európai régióban, nem tudta ellensúlyozni a közép-európai német hegemoniát, és nem tudott ellenpólust biztosítani az orosz expanzióval szemben.

Az ötödik fejezet a béketárgyalások magyarországi eseményeiről ír. Érdekes a Tanácsköztársaság idején a Breszt-Litovszk-jelenség bemutatása. Az orosz békét ugyanis gyakran szinonimaként használták az időhúzásra, időnyerésre, ennek jegyében pedig készségesek voltak a feltételekkel kapcsolatban. Miközben az 1918 vége és 1919 vége közötti időszakban majdnem az antanttal való elismertetés volt az összes kormány célja, ehhez paradox módon a Tanácsköztársaság került a legközelebb. A fejezet keserű tanulsága – de talán ennek elfogadása alkalmat teremthet a traumából való kilábalásra –, hogy 1918 és 1921 között a magyar politikai elit mindent megpróbált. Hogy miért nem sikerült előnyösebb feltételeket kiharcolni? Úgy tűnik, hogy a döntések nem a megfelelő ütemben kerültek meghozatalra.

„*Trianon előjátéka az erők elszabadulása volt a Kárpát-medencében*” (98.). A szerző itt is egy jelképes történet felvázolásával, Riszner Ödön főgimnáziumi tanár és Viorel Macavei esetével indít. A román származású diák megüti egykori tanárát, aki nem tesz feljelentést, csupán nyilvános bocsánatkérést vár. A korábbi sérelmeiért elégtételt vevő diák példája egy szimbolikus mozzanat, amely felvezeti a térséget elöntő brutalitást. Ennek első hulláma a parasztforradalom és a spontán elégedetlenség volt, amelyek leginkább a jegyzői hivatalok ellen irányultak, hiszen ezek kezelték a sorozási listákat, ők folyósították a segé-

lyeket, valamint a tehetősebbek ellen. A nemesi kúriák vagy a középosztályi birtokok feladása gyakran olyan szimbolikus cselekedetekkel is együtt járt, mint az osztályra jellemző tárgyak (például zongora, porcelán, könyvek) megsemmisítése. A nagyobb vérontások helyszínét ismerjük, ezek nagyjából a köztudatban is élnek, de összességében rendkívül kevésbé kutatott témáról beszélünk, így a túszszedés, nemi erőszak, fosztogatások témája jóformán kutatatlan. Az erőszak második hullámát a különböző katonai megszállások jelentik, amelyet országosan eltérő mértékben és intenzitással tapasztalt meg a lakosság. Más volt egy erdélyi román elnyomás, mint egy baranyai szerb. A megszállást azonban Északnyugat-Magyarország kivételével mindenki megtapasztalta. Az erőszak, amelyet korábban jószerint csak a katonakorú férfi lakosság élt meg, most a társadalom egészére kihatott. A szerző megemlíti Robert Gerwarth munkásságát, aki szerint Kelet-Európában a háború nem 1918-ban ért véget, hanem valamikor 1923 táján. A korábbi állításokkal szemben szerinte ez az időszak okolható a politikai radikalizmusok felbukásáért, nem a világháború.

A hetedik és nyolcadik fejezet az utódállamok megalakulásával, s a felek tárgyalási stratégiájával foglalkozik. A fentebb tett állítást a Monarchia stabilizációs szerepéről, pontosabban ennek hiányáról alátámaszthatja Beneš külügyminiszter 1918. november végén, a miniszterelnöknek kelt levele, amelyben a területek miharabbi elfoglalásának fontosságáról írt. *„Itt döntő fontosságú a láрма és harc nélküli végrehajtott fajt accompli, és hogy uralkodjunk a helyzetet”* – írja (129.). Habár egy rádióinterjú szerint Ablonczy nem szeretne „mítoszirtó történész” lenni,⁵ mégis kiválóan tölti be ezt a szerepet is. Megtudhatjuk például, hogy a román békedelegáció a kisantant többi meghívottjához képest meglehetősen szerény képvisellel rendelkezett, s magyarországi cselekedetei miatt rendszerint megrovásban részesült a Legfelsőbb Tanács által. A „Kérészállamok” című fejezet az efemer államok kérdését járja körül. Sokszor kevés különbség volt aközött, hogy egy újonnan létrejött állam fenn tudott maradni, illetve, hogy feledésbe merült. A szerző tizenhárom olyan államot mutat be, amelyek az Osztrák-Magyar Monarchia területén jöttek létre, s zömmel néhány hét, hónap leforgása alatt össze is dőltek. *„Ezek a perifériákon létrejött államkezdmények egyszerre voltak bizonyítékai a központi állambatalom meggyengülésének, a wilsonizmus messianisztikus eszmeként való felfogásának és a regionális identitások hirtelen (újra) felbukásának.”* (162.).

A határok kijelölését és a béke ratifikálását követően megkezdődhetett az impériumváltás. A fejezet olyan érdekes átmeneti időszakokat mutat be, amikor például a hivatalokat már románok vezették, de a közigazgatás nyelve még magyar volt. Hasonló esetek figyelhetők meg az ország északi és déli részén is, hiszen a nem magyar tisztviselők korábban magyarok vezette hivatalokban dolgoztak, azokat a törvényeket, sémát ismerték. A közigazgatás átvétele mellett rendkívül fontos volt a szimbolikus térjelek leuralása. Sok esetben a magyar címer, millenniumi emlékművek, Kossuth- és honvédszobrok estek áldozatul. A szerző érdekes megállapítása, hogy az utóbbiak hamarabb, a hatalomátvételt követő hetekben, hónapokban már eltávolításra kerültek, míg az előző kettő akár évekkel később is a helyén maradhatott (176.). Izgalmas vizsgálatot eredményezne e kérdés kibontása. Talán a ki nem vívott autonómia, vagy a történeti közelség lehetett az oka? A fejezet utolsó harmada már sejteti a következő témát: a menekülést. A dilemma az eskütételre, a helyben maradásra, a nehézségek vállalására, miközben a magyarországi magyarság elvárása is kettős. Maradjon, mert így még van lehetőség területi revíziókra; ne legyen

⁵ Ablonczy 2020c.

idegen hatalom kiszolgálója, ne esküdjön idegen címerre. A szerző ennél a résznél aprólékosan mutatja be azokat a körülményeket, amelyekkel a „kintrekedtek” szembesültek, s azokat a lelki gyötrődéseket, amelyek során végül megszületett a döntés. A holisztikus vizsgálat azt mutatja, hogy ahol a megszálló államnak nem volt területi követelése, ott a lakosságot jóval kevesebb atrocitás érte.

Az erőszakhullámok, valamint a békeszerződés következtében 420–430 ezer ember kényszerült elhagyni lakóhelyét. A kutatócsoport már megalakulásakor célul tűzte ki egy adatbázis elkészítését, amelybe a menekültek adatait töltik fel, ezzel pedig „*elmondatlan történetük*” (183.) előtt megnyílhat az elmondás lehetősége. Az elbeszélést az 1920-ban felállított Országos Menekültügyi Hivatal (OMH) grafikonokon ábrázolt adatsorai és személyes elbeszélések színesítik. A legnagyobb gondot a menekültek elhelyezése és élelmezése jelentette. Az ország nem volt felkészülve ekkora embertömeg ellátására, nélkülük is élelmiszerhiány, munkanélküliség volt tapasztalható, ami feszültséget szított a két csoport között. Elszállásolásukat nehezítette, hogy a menekültek jelentős része középosztálybeli volt, így sokszor ragaszkodtak korábbi életszínvonalukhoz. Több olyan elbeszélést ismerünk, hogy nem fogadták el a felkínált egyszobás lakást, mert proletár-jellegűnek találták, helyette inkább otthonukként szolgáló vasúti kocsiban vártak a jobb lehetőségre. A jelenleg is reneszánszát élő székely rovásírás és az Erdély-kultusz a *Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületéhez* köthető, akik az erdélyi kultúrát minden fölé helyezték, a magyarság magjának tartották.

A könyv utolsó előtti fejezete az ellátási nehézségekkel foglalkozik. A fejezetben olvasható a könyv egyik alapállása is: nem az elveszett erdők, nyersanyag, szén-, mangán- vagy lignitbányák miatt jelent akkora veszteséget Trianon. Tomka Bélára hivatkozva írja a szerző, hogy azért szerepel így a közgondolkodásban, mert a korszakban a revízió gondolatát földrajztudományi elemekkel próbálták igazolni. Az, hogy Magyarország 1939-re túlteljesítette a szomszédos államok gazdasági növekedését, igazolhatja ezt az állítást. „*Világosan látszik, hogy a magyar gazdaság leszakadását a mintának tekintett nyugat-európai trendekről nem Trianon, hanem a második világháború és még inkább az államszocializmus gazdaságpolitikája okozta*” (212.). A nyersanyag, területi veszteségek mellett sokkal fontosabb volt a lakosság elvesztése, valamint a már bejáratott gazdasági, társadalmi terek elvágása egymástól. Demeter Gábor, Péntes János, Szilágyi Zsolt, Szulovszky János kutatása nyomán a szerző megállapítja, hogy a Kárpát-medence mai legszegényebb régiói leginkább az elszakított piackörzetekkel magyarázhatók. A 214. oldalon bemutatott „*Területi egyenlőtlenségek Magyarországon 1910-ben*” című térképről kiolvasható, hogy a világos színnel jelölt „fejlett területek” szinte megegyeznek a mai Magyarország határaival. „*Gazdasági tekintetben tehát Trianon már 1920 előtt is készen állt*” – állapítja meg Ablonczy.

A mű utolsó fejezete összefoglalás. Summázza, hogy mi maradt egy birodalomból. Mi történik a korábbi közös szervekkel, a hazai közigazgatással, későbbi apróbb határmódosításokkal, felekezeti szétszakadásokkal. A kötet egyfajta számvetés is a centenáriumi évben. Számvetés a békeszerződés óta eltelt száz esztendőről és számvetés a kutatócsoport addigi munkásságáról is. Habár Ablonczy Balázs nem akar mítoszirtó történész lenni, mégis sikerült újra⁶ olyan, a közgondolkodásban előforduló elméleteket megcáfolnia, amelyek a mai Magyarországot kiemelik a büntetés, árulás, összeesküvés mostoha szülői gyámsága alól, s más megvilágításba helyezhetik a magyarországi Trianon-képet.

⁶ Ablonczy 2010.; Ablonczy 2022.

Ahogy a bevezetőben írtam, a kötet tanulmánykötet és szintézis is egyben. Olvashatunk mindenről, amik célként hangoztak el a 2016-os interjúban. A kötet célja a társadalom tapasztalásán keresztül bemutatni az eseményeket, s az elbeszélés mód megváltoztatásával pedig elősegíteni azt, hogy a Trianon-dosszié kihűljön. Az utolsó oldalakon idézett felmérések szerint az ezredfordulón születettek körében Trianon már inkább történeti emlékezet, mint minden rossz szimbóluma. A kötet utolsó mondata rezonál az elsőkre: így is történt. Ezzel újra kifejezve az elbeszélések, tapasztalatok eltérő mivoltát, valamint a történész tévedhetőségét, a múlt tökéletes rekonstruálásának lehetetlenségét. Az ismeretlen Trianon, az eddig elbeszéletlen történetek a kutatócsoport munkáinak összefoglalása következtében elbeszéltté váltak.

Szakirodalom

- Ablonczy 2010. Ablonczy Balázs: Trianon legendák. Bp., 2010.
- Ablonczy 2016. Lendületet vesz a Trianon-kutatás – interjú Ablonczy Balázssal. <https://ujkor.hu/content/lenduletet-vesz-a-trianon-kutatas-interju-ablonczy-balazzsal> (Utolsó letöltés: 2023. január 09.)
- Ablonczy 2020a. Nem biztos, hogy Trianon másként ne következett volna be – Ablonczy Balázs az Azonnalinak. https://azonnali.hu/cikkek/20200102_nem-biztos-hogy-trianon-maskent-ne-kovetkezett volna-be-ablonczy-balazs-az-azonnalinak (Utolsó letöltés: 2022. január 14.)
- Ablonczy 2020b. Ablonczy Balázs: Megtehetjük volna, hogy nem írjuk alá a trianoni békeszerződést. <https://24.hu/belfold/2020/05/27/trianon100-ablonczy-balazs-bekeszerzodes-interju/> (Utolsó letöltés: 2023. január 09.)
- Ablonczy 2020c. Ablonczy Balázs: Trianon, a kelet felé forduló Magyarország és a velünk élő turanizmus. <https://azeletmegminden.hu/029-ablonczy-balazs-podcast/> (Utolsó letöltés: 2023. január 11.)
- Ablonczy 2022. Ablonczy Balázs: Száz év múlva lejár? Újabb Trianon legendák. Bp., 2022.
- Ablonczy–Demkó 2020. Ablonczy Balázs, Demkó Attila: A trianoni békediktátum 100. évfordulója. <https://www.youtube.com/watch?v=Rz0HTZDyB44>

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A TANULMÁNYOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A MŰHELYMUNKÁK MAXIMUM 20000 KARAKTER,
A FORRÁSKÖZLÉSEK, ADATTÁRAK ÉS HONISMERETI ÍRÁSOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A RECENZIÓK MAXIMUM 5000 KARAKTER TERJEDELEMBEN KERÜLNEK KÖZLÉSRE.

A KÉZIRATOKAT DOC FORMÁTUMBAN, AZ ILLUSZTRÁCIÓKAT MELLÉKELVE, PDF,
ILLETVE JPG FORMÁTUMBAN KÉRJÜK ELJUTTATNI AZ IMPRESSZUMBAN MEGADOTT
E-MAIL CÍMRE. AMENNYIBEN EZT A TERJEDELEM NEM TESZI LEHETŐVÉ, ELŐZETES
EGYEZTETÉST KÖVETŐEN VESSZÜK ÁT A SZERZŐTŐL.

KÉRJÜK, HOGY A KÖZÖLNI KÍVÁNT ILLUSZTRÁCIÓK KÖZLÉSI ENGEDÉLYÉT IS CSA-
TOLJÁK A MEGKÜLDÉSRE KERÜLŐ KÉZIRATHOZ!

A FOLYÓIRAT KIADVÁNYKÉSZÍTÉSI GYAKORLATÁT ELFOGADOTT SZERKESZTŐI ÉS KIADÓI
NORMAKÖNYVEK ELŐÍRÁSAIVAL ÖSSZHANGBAN ALAKÍTOTTA KI, EZÉRT CSAK A
KÖVETELMÉNYEKNEK MEGFELELŐ APPARÁTUSSAL ELLÁTOTT DOLGOZATOKAT FOGAD BE
ÉS JELENTET MEG.

FELHÍVJUK TISZTELT SZERZŐINK FIGYELMÉT, HOGY A LEADOTT KÉZIRATOK KAPCSÁN
FELMERÜLŐ VALAMENNYI SZERZŐI ÉS TULAJDONJOGI KÉRDÉSBEN (PÉLDÁUL ILLUSZ-
TRÁCIÓK TULAJDONJOGA) A FELELŐSSÉG A KÉZIRAT KÉSZÍTŐJÉT TERHELI!

[HTTP://UJNEZOPONT.COM](http://ujnezopont.com)